

EEN EXPLORATIEF (LESONTWERP) ONDERZOEK NAAR HET EFFECT VAN
(ACTIVERENDE) WERKVORMEN OP DE MOTIVATIE EN LEERRESULTATEN IN
VWO 5

Side-trackonderzoek naar de invloed van een lessenreeks pluriforme samenleving op racisme

Jennifer van den Broek

Universitaire Lerarenopleiding Maatschappijleer en Maatschappijwetenschappen

(u827187/s2006011)

Datum: 28 mei 2018

Aantal woorden: 7.199

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
1.1 Aanleiding	4
1.2 Relevantie (praktijk)	4
1.3 Onderzoeksvragen	5
1.4 Theoretisch kader	6
1.6 Samenvatting	7
2. Methode	7
2.1 Participanten	7
2.2 Procedure	8
2.3 Meetinstrumenten	8
2.4 Procesevaluatie	9
3. Lesontwerp	9
3.1 Ontwerp	10
3.2 Beginsituatie leerlingen	10
3.3 Doelstelling	11
3.4 Didactisch principe	12
4. Resultaten	12
4.1 Resultaten onderzoek naar de impact van (activerende) werkvormen op de motivatie en resultaten in vwo 5	12
4.2 Side-trackonderzoek: dragen maatschappijleer lessen bij aan afname van racisme	19
4.3 Algehele conclusie resultaten	25
5. Discussie	28
5.1 Activerende werkvormen en motivatie	28
5.2 Activerende werkvormen en leerresultaten	30
5.3 Lessen over pluriforme samenleving en racisme	31
5.4 Beperkingen huidige studie	32
5.5 Aanbevelingen en vervolgonderzoek	33
5.6 Samenvatting	34
6. Referenties	35
7. Bijlagen	37

**Een Exploratief Onderzoek naar het Effect van Activerende Werkvormen op de
Motivatie en Leerresultaten in Vwo 5 – Met een Side-trackonderzoek naar de Invloed
van een Lessenreeks Pluriforme Samenleving op Racisme**

Samenvatting

Deze studie bekijkt wat het effect is van activerende werkvormen op de motivatie en leerresultaten in vwo 5 met een side-track naar het effect van een lessenreeks pluriforme samenleving op racistische opvattingen. Resultaten laten zien dat activerende werkvormen niet noodzakelijkerwijs leiden tot een grotere motivatie in de maatschappijleer lessen. Wel zijn er indicaties dat het leidt tot hogere leerresultaten. Tot slot blijkt een lessenreeks pluriforme samenleving weinig invloed te hebben op opvattingen omtrent racisme. Vervolgonderzoek zou zich moeten richten op een zuivere setting zonder al te veel meespelende (externe) factoren op de achtergrond. Onderzoek moet uitwijzen of de uitkomsten van het huidige onderzoek te generaliseren zijn naar andere vwo-klassen. Idealiter wordt hierbij gebruik gemaakt van een controlegroep waarbij docentgestuurd les gegeven wordt, zodat de resultaten en motivatie beter vergeleken kunnen worden. Daarnaast moet kwalitatief onderzoek gedaan worden naar de verklaringen van de onderzoeksresultaten. Daarbij zou met name de vraag centraal moeten staan wat leerlingen op het vwo wel motiveert binnen de maatschappijleer lessen.

1. Inleiding

In het kader van de Universitaire Lerarenopleiding (Maatschappijleer/Maatschappijwetenschappen) wordt een didactisch lesontwerponderzoek uitgevoerd. Hierbij wordt een lessenreeks (tien lessen) ontwikkeld, uitgevoerd en geëvalueerd door de student. In het huidige onderzoek wordt bekeken of activerende werkvormen bijdragen aan de motivatie en leerresultaten in vwo 5. Tevens wordt bekeken of een lessenreeks pluriforme samenleving, met een sterk accent op multiculturaliteit, leidt tot afname van racisme.

1.1 Aanleiding

Het schoolvak Maatschappijleer beoogt leerlingen te motiveren voor actief burgerschap. Daarbij is er een verschil in formeel, juridisch, burgerschap en normatief burgerschap. Formeel juridisch burgerschap gaat over het geheel van (Grondwettelijke) rechten en plichten die komen kijken bij staatsburgerschap. Wanneer we het over normatief burgerschap hebben, gaat het om de vraag wat van burgers verwacht mag worden. Visies op burgerschap kunnen echter, door een verscheidenheid aan normatieve veronderstellingen, van elkaar verschillen (Fermin, 2009). Over het algemeen kan gezegd worden dat het in ieder geval gaat over de manieren waarop mensen zich verhouden tot andere en de overheid. Centrale waarden die daarbij naar voren komen zijn democratische gezindheid, tolerantie, respectvolle omgang met elkaar en gemeenschapszin (Nieuwelink, 2016). Om dit doel te bewerkstelligen moet je echter wel eerst zorgen dat je de leerling weet te bereiken en motiveren.

1.2 Relevantie (praktijk)

Voor aanvang van het onderzoek wordt overwegend docentgestuurd les gegeven aan vwo 5. Leerlingen zijn zelden zelf aan het werk en luisteren met name naar de uitleg van de docent. Daarbij is de enige activiteit voor de leerling het overnemen van de aantekeningen. Binnen het vak werken we enkel met een handboek; een werkboek is niet voorhanden. Leerlingen lijken hierdoor weinig motivatie te tonen. Wanneer je ze iets vraagt, geven ze aan dat ze het antwoord niet weten en steekt niemand zijn/haar hand op.

Redenerend vanuit het constructivistische perspectief wordt het idee dat scholen moeten focussen op herhaling en uit het hoofd leren verworpen (Dewey, 2007). Leren is een actief, betekenis verlenend, cumulatief, zelfregulerend en doelgericht proces (Van der Veen & Van der Wal, 2016). Docentgestuurd onderwijs wordt dan ook vanuit de literatuur niet

aangemoedigd. Een beter alternatief is leerlinggestuurd en actief onderwijs. De voornaamste redenen hiervoor zijn dat stof die de leerling zelf ontdekt beter onthouden wordt, extrinsieke motivatie zal plaatsmaken voor intrinsieke motivatie en het zelf ontdekken zal transfer van de verworven kennis en vaardigheden bevorderen (Bruner, 1961). Omdat de overgang van docentgestuurd naar leerlinggestuurd het best geleidelijk kan geschieden, is in de huidige lessenreeks gekozen voor gedeelde sturing waarbij de verantwoordelijkheid voor het leerproces gedeeld wordt tussen leerling en docent (Van der Veen & Van der Wal 2016).

1.3 Onderzoeksvragen

De komende periode wil ik dan ook onderzoeken of lesgeven middels activerende werkvormen (gedeelde sturing) bijdraagt aan hogere motivatie en leerresultaten in vwo 5. In de literatuur is motivatie en de inzet van activerende werkvormen reeds onderzocht, maar niet eerder heeft onderzoek zich specifiek op één leerniveau gericht (zoals in het huidige onderzoek het geval is). Het betreft dan ook een exploratief onderzoek die zich richt op een vwo 5 klas. De hypothesen hierbij zijn de volgende:

H1: Het gebruik van activerende werkvormen zorgt voor een hogere motivatie bij vwo 5-leerlingen.

H2: Het gebruik van activerende werkvormen zorgt voor een hogere schoolexamen resultaten bij vwo 5-leerlingen

1.3.1 Side-trackracisme Multiculturaliteit mag dan geen monopolie hebben op de pluriforme samenleving, toch is de tegenstelling in etniciteit (en allochtoon/autochtoon) de fundering voor het hoofdstuk in zowel het lesmateriaal van *Dilemma* als *Thema's*. Daarnaast wordt het, gezien de eerdergenoemde centrale waarden van normatief burgerschap (Nieuwelink, 2016) zoals tolerantie, respectvolle omgang met elkaar en gemeenschapszin, van belang geacht om racisme in de klas te voorkomen, 'genezen' en nuanceren. In de praktijk heb ik tevens gemerkt dat er met name felle meningen zijn over Nederlanders met een migratieachtergrond (en in mindere mate richting bijvoorbeeld homoseksualiteit en rolpatronen). Dit heeft mij weten te motiveren om te meten of een lessenreeks pluriforme samenleving kan bijdragen aan afname van racisme in de klas. De hypothese hierbij luidt als volgt:

H3: Een lessenreeks over pluriforme samenleving, met een sterk accent op multiculturaliteit, leidt tot afname van racisme in vwo 5.

Alle drie de hypothesen worden gemeten aan de hand van enquêtes. Er zal een nul- en eindmeting plaatsvinden omtrent de motivatie, resultaten en racistische opvattingen. Tevens zullen de activerende werkvormen na iedere les beoordeeld worden op nut, plezier en beter begrip van de lesstof.

1.4 Theoretisch kader

Vanuit de zelf-determinatietheorie (Deci & Ryan, 2000) worden verschillende motieven die leerlingen kunnen hebben om mee te doen in de les maatschappijleer belicht. Hierbij zijn intrinsieke en extrinsieke motivatoren te onderscheiden. Bij intrinsieke motivatie kan gedacht worden aan plezier, interesse, persoonlijk belang (in het geval van maatschappijleer zou dit een rol kunnen spelen wanneer de leerling na het voortgezet onderwijs graag rechten wil gaan studeren, maar ook wanneer hij de stemgerechtigde leeftijd bereikt bijvoorbeeld) en interne druk die het kind zichzelf oplegt; bij extrinsieke motivatie spelen factoren buiten de leerling om een rol (bijvoorbeeld omdat de ouder het verwacht). Intrinsieke motivatie wordt gezien als de optimale vorm van motivatie (Krijgsman, Borghouts, Van Tartwijk, Mainhard & Haerens, 2017).

De vraag die vervolgens rijst is waardoor een leerling intrinsiek gemotiveerd raakt. Redenerend vanuit de zelf-determinatietheorie wordt gekeken naar drie factoren: autonomie (ik wil het), verbondenheid (ik hoor erbij) en competentie (ik kan het). Idealiter voorziet iedere docent in de drie basisbehoeften van leerlingen (Stevens et al., 2004)

1.4.1. Autonomie: Het kernwoord om autonomie te bewerkstelligen is differentiatie (Amsing & Matthijsen, 2013). Het is belangrijk te signaleren welke leerlingen sterk/zwak zijn, maar ook waar de interesses van verschillende leerlingen liggen. Als je een manier vindt om hierop aan te sluiten als docent, dan heb je de leerling echt te pakken en weet je deze te motiveren. Daarnaast spelen eerder genoemde factoren als een aan maatschappijleer gerelateerde vervolgstudie en het bereiken van de stemgerechtigde leeftijd eveneens een rol.

1.4.2. Verbondenheid: Leerlingen een welkom gevoel geven doe je door middel van oogcontact en het tonen van (positieve) interesse (Geerts & Van Kralingen, 2016). Dit doe je door iedere leerling zo veel mogelijk bij de les te betrekken en niemand over het hoofd te zien. Vanuit de humanistische visie is ervaren van betrokkenheid door leerlingen een erg belangrijke factor (McNeill, 2014).

1.4.3. Competentie: Het is belangrijk om kennis aan te bieden in de *zone van de naaste ontwikkeling* (Bruner, 1984). Dit houdt in dat informatie aangeboden moet worden die

de leerling zonder hulp niet kan verwerken. De docent vervult hierin een coachende rol; hij geeft constructieve feedback. Het is daarbij wel van belang dat de nieuwe informatie aansluit bij de voorkennis van de leerling, anders ontstaat er *inerte* kennis. Als leerlingen onvoldoende relaties kunnen leggen met de kennis die ze al hebben, krijgt nieuwe informatie onvoldoende betekenis en kan de kennis niet adequaat gebruikt worden.

1.5 Side-track onderzoek

Bij het side-track onderzoek naar het effect van een lessenreeks pluriforme samenleving op racistische opvattingen wordt uitgegaan van de contacthypothese (Allport, 1954). Deze hypothese stelt oorspronkelijk dat vooroordelen en negatieve gevoelens jegens bepaalde groepen mensen in een samenleving zullen afnemen naarmate de mens vaker in contact komt met de groep. In de klas houdt dit in dat de sociale werkelijkheid zo veel mogelijk de klas zal worden ingebracht, middels onder andere een documentaire en de komst van een gastspreker. Voortbordurend op deze hypothese wordt ervan uitgegaan dat de racistische opvattingen zullen afnemen doordat leerlingen meer leren over andere groepen mensen.

1.6 Samenvatting

Ik tracht bij mijn lessenreeks aan te sluiten op de basisbehoeften van leerlingen. Dit doe ik door gebruik te maken van activerende werkvormen, die door de leerling zelf en eenvoudig op maat gemaakt kunnen worden. Dit doe ik veelal doordat zij, naast informatie uit het boek, eventueel informatie op mogen zoeken met behulp van internet (op hun telefoon). Daarbij wordt tegemoet gekomen aan verschillende niveaus en interesses van leerlingen. Tevens staat een band opbouwen met leerlingen centraal in de klas.

2. Methode

2.1 Participanten

Voor de dataverzameling zijn enquêtes uitgedeeld aan een vwo 5-klas. Het gaat hierbij om tien meisjes en veertien jongens tussen de 16 en 18 jaar. Voor deze klas is gekozen omdat de onderzoekster het laatste half jaar zelfstandig verantwoordelijk is voor deze klas en zij in deze klas, zoals in de inleiding reeds beschreven is, tegen een motivatieprobleem is aangelopen. Zij hebben allen schriftelijk de enquêtes ingevuld tijdens de lessen dat de onderzoekster hen zag.

2.2 Procedure

Deze enquêtes zijn gemaakt en uitgedeeld door één persoon, te weten de onderzoekster zelf. Er is gekozen voor schriftelijke enquêtes omdat dit het minst tijdrovend is. Tevens kun je op deze manier iedere les evalueren hoe de leerlingen de verschillende activerende werkvormen beoordelen op gebied van ‘nut’, plezier en beter begrip van de lesstof.

2.3 Meetinstrumenten

Voor de nul- en eindmeting is een enquête samengesteld door de onderzoekster welke tracht te meten hoe gemotiveerd leerlingen zijn in de maatschappijleer lessen (Bijlage A en Bijlage B). Daarbij wordt aandacht besteed aan factoren die invloed kunnen hebben op de motivatie en prestatie van leerlingen. Hierbij zijn vragen als ‘Ik zou gemotiveerder zijn als ik zelf aan de slag ging voor maatschappijleer (in plaats van dat de docent aan het woord is)’ en ‘Ik zou meer leren als ik zelf meer aan het werk zou zijn in de lessen maatschappijleer’.

Leerlingen kunnen dan een cijfer omcirkelen:

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Voor de opties in hun huidige vorm is gekozen omdat de gradaties (bijvoorbeeld eens versus helemaal eens) een indicatie geeft in hoeverre de leerling het al dan niet (on)eens is met de stelling. Daarnaast is de optie niet oneens/niet eens mogelijk omdat het bij sommige mogelijk is dat de leerling neutraal is (omdat zij het antwoord hierop niet weet). Bijvoorbeeld wanneer de leerling niet weet of hij meer zou leren wanneer meer zelfstandig wordt gewerkt (versus luisteren naar de docent).

Daarnaast wordt in de enquête bekeken of leerlingen zich wel eens durven en willen uitspreken tegen racisme en wordt aan de hand van stellingen (eens/oneens) getoetst of leerlingen racistische opvattingen hebben. Een voorbeeld van een stelling is: ‘Geert Wilders

heeft gelijk, er moeten minder Marokkanen in Nederland kunnen wonen' en 'zwarte piet is een racistisch element van het sinterklaasfeest'.

2.4 Procesevaluatie

Om oog te houden voor het proces wordt iedere les gemeten wat de leerlingen van de vorige les vonden. De drie steeds terugkerende vragen per werkvorm zijn hierbij: 'ik vond opdracht X nuttig', 'ik vond opdracht X leuk' en 'door opdracht X begrijp ik lesstof Y nu beter' (zie Bijlage C). Zij kunnen daarbij een cirkel zetten om het juiste cijfer op de volgende schaal:

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Voor deze vragen is gekozen om de volgende redenen: de vraag 'ik vond opdracht X nuttig' wordt gesteld met oog op het feit dat een opdracht van nut kan zijn buiten de lesstof om. Tevens kan het zo zijn dat respondent de opdracht niet nuttig vond (omdat hij/zij de stof ook op een andere manier dan die specifieke opdracht tot zich kan nemen). De vraag 'ik vond opdracht X leuk' hangt samen met de motivatie van de respondent. Tot slot heeft de vraag 'door opdracht X begrijp ik lesstof Y nu beter' betrekking op het beoogde leerresultaat van de opdracht.

3. Lesontwerp

Iedere les worden tenminste twee (activerende) werkvormen aangereikt aan leerlingen, waar voorheen slechts sporadisch gebruik gemaakt is van werkvormen. Hiervoor is een werkboek ontwikkeld, deze hadden leerlingen immers niet eerder voorhanden. Op deze manier wordt bijgedragen aan het innovatieve karakter van het huidige onderzoek en de lessenreeks.

Leerlingen hebben in groepen van vier bij aanvang van de les steeds een Kahoot gemaakt en gespeeld met de klas over de stof van de voorgaande les.

Als derde les is de documentaire ‘Zwart als roet’ van Sunny Bergman bekeken. De leerlingen hebben hierbij vragen gemaakt (zie leerlingenwerkboek) die bij paragraaf drie, hoofdstuk pluriforme samenleving, uit het boek Dilemma hoort. Deze paragraaf gaat onder andere over vooroordelen en stereotypering.

Aan het eind van de periode is ter afsluiting van de lessenreeks een gastspreker uitgenodigd om ‘over de streep’ te spelen met leerlingen. Dit spel is vormgegeven door de onderzoekster en betreffende gastspreker. De gastspreker is gevonden via een oproep op LinkedIn. Hij heeft vaker gelijksoortige workshops gegeven voor ambtenaren binnen verschillende gemeenten (waar hij zelf werkzaam voor is). De gastspreker heeft zelf een Marokkaanse achtergrond. De onderzoekster heeft gekozen voor een gastspreker met een migratieachtergrond omdat hij zelf te maken heeft gehad met discriminatie en racisme (de onderzoekster heeft geen migratieachtergrond en dit nooit meegemaakt). De achterliggende gedachte hierbij is dat dit wellicht meer indruk maakt op leerlingen omdat het een ervaringsdeskundige betreft. De stellingen gingen over (witte) privileges. Na het spelen van ‘over de streep’ is hij samen met de leerlingen de dialoog aangegaan. De onderzoekster heeft ervoor gekozen om een gastspreker uit te nodigen, de docent kan echter het spel eveneens zelf spelen (zie ‘Workshop Over de streep’).

3.1 Ontwerp

De lessenreeks is gespecificeerd naar het thema ‘Pluriforme samenleving’. Dit is een verplicht onderdeel (domein E) in het examenprogramma maatschappijleer vwo. Leerlingen volgen twee keer per week een les maatschappijleer van 50 minuten.

3.2 Beginsituatie leerlingen

Het onderzoek is uitgevoerd op het Norbertus-Gertrudis Lyceum. Dit is een havo - vwo-school met een homogene, voornamelijk blanke, populatie. De vwo 5-klas waarin het onderzoek wordt uitgevoerd, is een rustige klas met geen ordeproblemen. Een bijzonderheid in deze klas is dat zij de eerste twee periodes les heeft gehad van een andere docent dan de nieuwe periode. De betreffende docent heeft ontslag ingediend. De onderzoekster liep reeds stage onder deze docent en doet dat ook onder de nieuwe docent. De onderzoekster heeft echter slechts een enkele les verzorgd voor deze klas in de eerste twee periodes en er kan nog niet daadwerkelijk gesproken worden van een band.

De leerlingen hebben reeds onderwijs gehad in de onderwerpen rechtsstaat (domein B) en parlementaire democratie (domein C). Bij deze onderwerpen zijn vaardigheden (domein A)

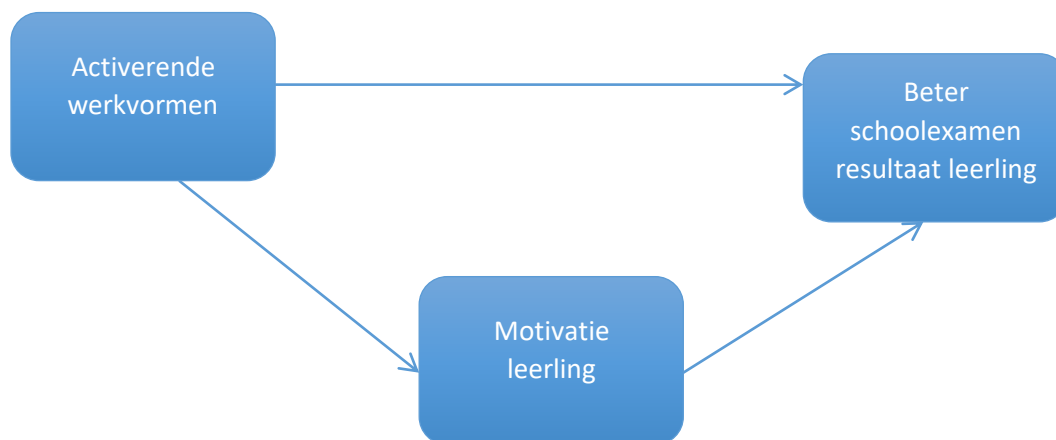
zoals verschillende benaderingswijzen en informatievaardigheden reeds geïntegreerd. Concreet houdt dit in dat de leerlingen weten wat hun rechten en plichten zijn in de maatschappij. Ze zijn reeds bekend met de verschillende politieke stromingen en weten welke visies daarbij horen. Op deze manier hebben leerlingen een goede fundering om meer inhoudelijk debat te gaan voeren over het onderwerp pluriforme samenleving.

Het onderwerp pluriforme samenleving kan een aantal preconcepties meebrengen, zeker gezien de homogene (blanke) populatie van de school. In voorgaande lessen heeft de onderzoekster leerlingen reeds dingen horen roepen als: “allochtonen krijgen wel kansen maar ze pakken die niet!”, “zwarte piet moet zwart blijven!” en “Marokkanen zijn vaak crimineel”. Daarbij kan het zo zijn dat vwo-leerlingen geloven in meritocratie: alles wat zij bereikt hebben is hun eigen verdiensten. Dit zijn de voornaamste preconcepties waarmee rekening gehouden moet worden in klassen (Olgers et al., 2014).

Zoals eerder genoemd in de inleiding gaat dit onderzoek in de kern om het motiveren en interesseren van vwo 5-leerlingen. In de huidige situatie lijken zij weinig geïnteresseerd in de lesstof en stellen zij zich erg passief op. Verondersteld wordt dat dit de huidige docentstijl (drie kwartier klassikaal lesgeven) met zich meebrengt.

3.3 Doelstelling

Het streven is om vwo 5-leerlingen te enthousiasmeren voor het vak (in dit geval het thema pluriforme samenleving) en intrinsieke motivatie aan te wakkeren. Verwacht wordt dat de schoolexamenresultaten eveneens beter zullen zijn naar mate de leerling meer gemotiveerd voor het vak is. Een ander doel van de huidige lessenreeks is om het racisme in de klas terug te dringen.

Figuur 1: Conceptueel model

3.4 Didactisch principe

De didactische principes die hieraan ten grondslag liggen zijn het motivatieprincipe en activiteitsprincipe. Het motivatieprincipe veronderstelt dat het leerproces wordt versneld en versterkt wanneer de leerlingen gemotiveerd zijn. Hierbij wordt gelet op aansluiting bij de belevingswereld van leerlingen. Het activiteitsprincipe verwijst naar het intellectueel uitdagen van leerlingen. Dit kan door zowel oefeningen als denkactiviteiten. Hierbij wordt zo veel mogelijk tegemoet gekomen aan de verschillende behoeften van verschillende leerlingen (Marzano, 2005).

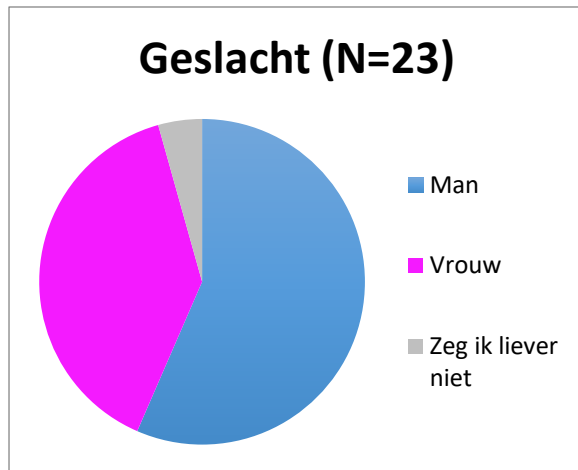
4. Resultaten

Er is bij het weergeven van de resultaten een volgorde aangehouden waarbij eerst gekeken wordt naar de resultaten die bij de eerste twee hypothesen horen (onderzoek naar de impact van werkvormen op de motivatie en resultaten in vwo 5). Vervolgens zal gekeken worden naar de resultaten met betrekking tot hypothese drie: de *side-track* (kunnen lessen maatschappijleer bijdragen aan een afname van racisme in vwo 5). De precieze aantallen zijn steeds terug te vinden in de bijlagen; wanneer in de resultaten ‘missing’ staat betekent dit dat de respondent deze vraag niet heeft beantwoord. Tot slot zal een conclusie geformuleerd worden ten aanzien van de resultaten.

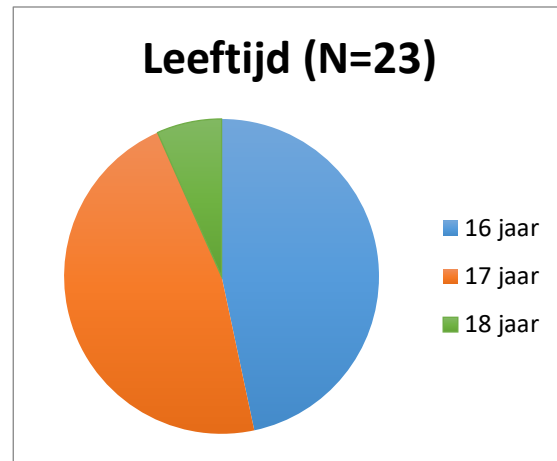
4.1 Resultaten onderzoek naar de impact van (activerende) werkvormen op de motivatie en resultaten in vwo 5

Achtereenvolgens zullen de beschrijvende resultaten, de stellingen van de nul- en eindmeting en de tussentijdse evaluaties per (activerende) werkvorm worden besproken. De precieze data zijn terug te vinden in Bijlage D, Bijlage E en Bijlage F. Na ieder resultaat zal een korte conclusie geformuleerd worden.

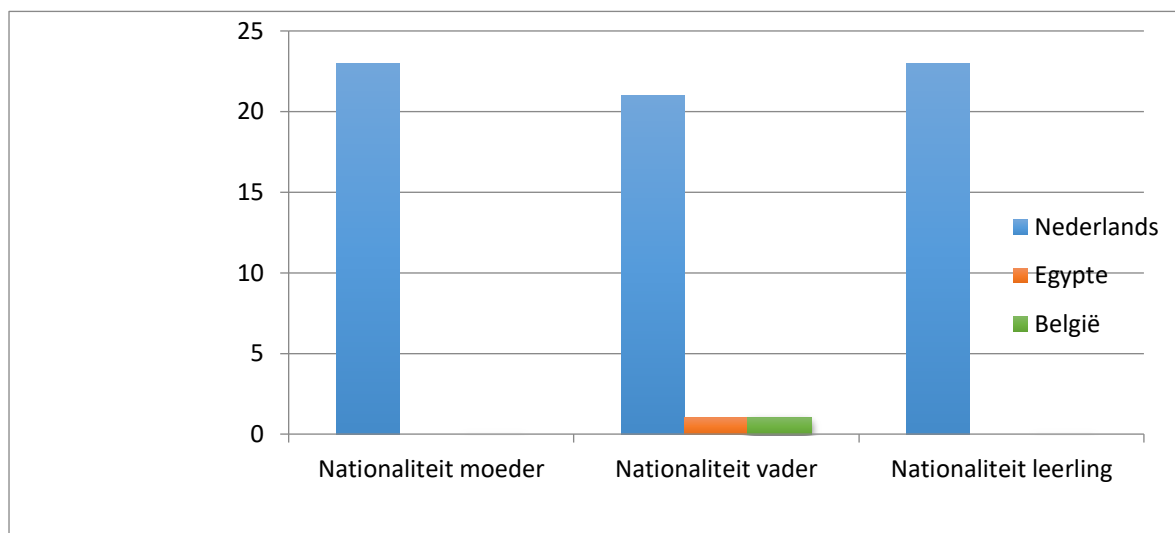
4.1.1 Beschrijvende resultaten (nul- en eindmeting) Uit de beschrijvende resultaten blijkt dat er meer jongen (14) dan meisjes (10) in de klas zitten. De nulmeting is door 24 respondenten ingevuld; de eindmeting door 21 respondenten. Gemiddeld genomen is dat afgerond 23 respondenten per meting, waarbij er meer mannelijke dan vrouwelijke respondenten zijn (zie Figuur 2). De gemiddelde leeftijd van de respondenten is 16,6 jaar (Figuur 3). Alle respondenten hebben de Nederlandse nationaliteit (Figuur 4).

Figuur 2: Geslacht respondenten

Figuur 3: Leeftijd respondenten

Figuur 4: Nationaliteit respondenten

4.1.2 Resultaten stellingen nul- en eindmeting De volledige uitwerkingen zijn te vinden in Bijlage D (nulmeting) en Bijlage E (eindmeting). De antwoorden op de eerste elf stellingen zijn weergegeven in Figuur 5, Figuur 6 en Figuur 6. Daarnaast is een aanvullende analyse uitgevoerd met betrekking tot het verschil in motivatie tussen leeftijdsgroepen en geslacht (zie Tabel 1 en Tabel 2).

Figuur 5 is een weergave van de antwoorden op de vraag ‘Kun je aangeven hoe je het vindt op school?’ (stelling 1) en ‘Kun je aangeven hoe je het vindt in de lessen maatschappijleer?’ (stelling 2). Respondenten hebben gekozen uit de cijfers een tot en met tien. De resultaten omtrent motivatie in de school blijven onveranderd (bij de nul- en eindmeting geven respondenten de school een 6,5). Het cijfer dat respondenten aan de maatschappijleer lessen gegeven is met zes tiende gedaald. Om dit verschil in motivatie beter

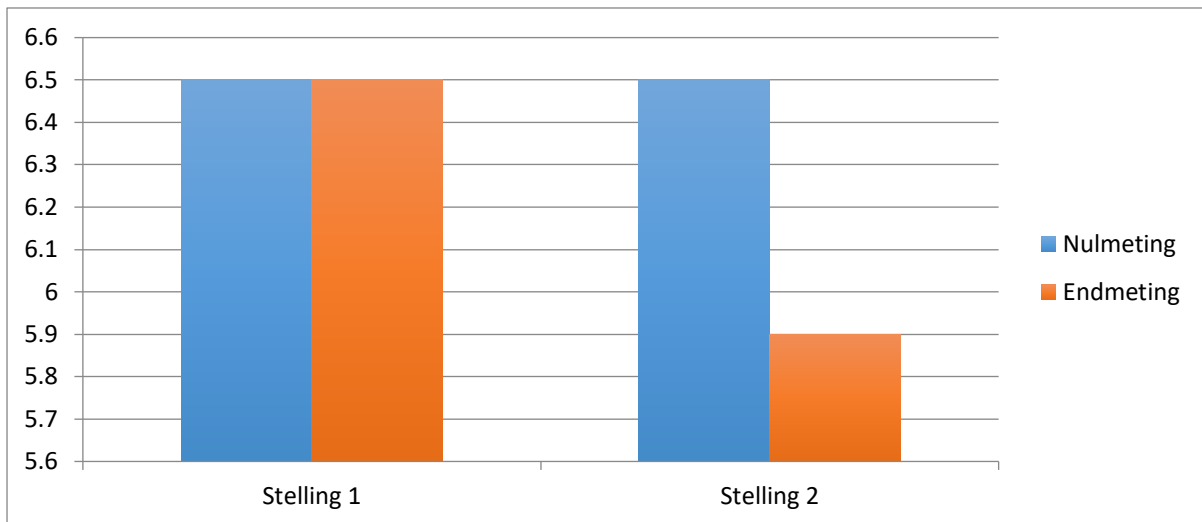
in kaart te brengen, zijn er aanvullende analyses gedaan, de resultaten hiervan zijn terug te vinden in Tabel 1 en Tabel 2¹. Hieruit blijkt dat, alhoewel vrouwen gemiddeld meer motivatie hebben op school en binnen de maatschappijleer lessen dan mannen, het gemiddelde cijfer voor de lessen maatschappijleer bij beiden evenveel gedaald is. Wanneer gekeken wordt naar leeftijd, blijkt dat 17-jarigen met een score van 6,2 naar 5,54 bijna zeven tiende gezakt is. Het gemiddelde onder 18-jarigen is eveneens sterk gedaald, het aantal 18-jarigen is echter te miniem ($N = 2$) om hierover verdere uitspraken te doen.

Figuur 6 laat de resultaten zien van de stellingen die betrekking hebben op de praktijk van de maatschappijleer lessen volgens respondenten, namelijk: ‘Ik heb het gevoel dat ik veel leer in de lessen maatschappijleer’ (stelling 3), ‘ik vind de maatschappijleer lessen leuk’ (stelling 4), ‘ik vind de lesstof interessant’ (stelling 5), ‘in de lessen maatschappijleer is voornamelijk de docent aan het woord’ (stelling 6) en ‘in de lessen maatschappijleer ben ik voornamelijk zelf aan het werk’ (stelling 7). De respondenten konden kiezen tussen:

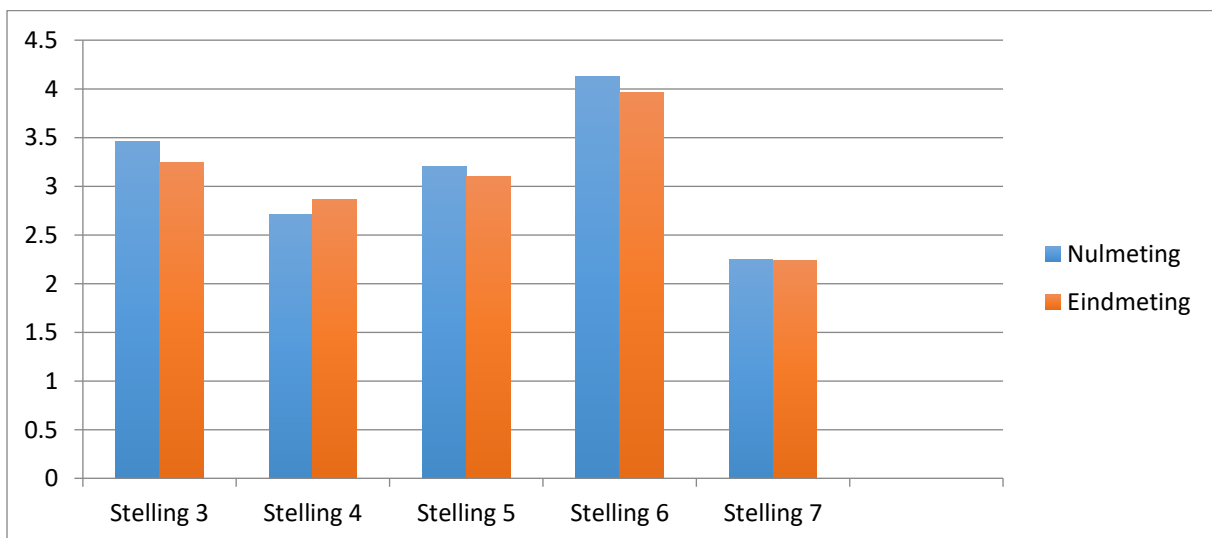
1 = nooit 2 = meestal niet 3 = soms 4 = meestal wel 5 = altijd

Concluderend kan gezegd worden dat leerlingen het gevoel hebben (en gedurende het hele onderzoek gehouden hebben) dat ze veel leren in de lessen maatschappijleer en dat voornamelijk de docent aan het woord is. Ze vinden de lesstof soms interessant, maar de lessen meestal niet leuk.

¹ Etniciteit is buiten beschouwing gebleven omdat alle leerlingen dezelfde nationaliteit hebben

Figuur 5: Resultaten op vragen omtrent motivatie in de school (stelling 1) en in de maatschappijleer lessen (stelling 2)

Figuur 6: Resultaten van stellingen omtrent de realiteit van de maatschappijleer lessen volgens respondenten

Tabel 1.

Geslacht en (gemiddelde) motivatie op school en in de maatschappijleer les*

	Man	Vrouw16
Gemiddeld cijfer		
motivatie op school	6,29	6,78
(nulmeting)	(N=14)	(N=10)
Gemiddeld cijfer		
motivatie in de	6,21	6,77
maatschappijleer les	(N=14)	(N=10)
(nulmeting)		
Gemiddeld cijfer		
motivatie op school	6,42	6,78
(eindmeting)	(N=11)	(N=9)
Gemiddeld cijfer		
motivatie in de	5,68	6,25
maatschappijleer les	(N=11)	(N=9)
(eindmeting)		

* Noot: Antwoord op de vragen 'Kun je aangeven hoe je het vindt op school/in de lessen maatschappijleer'; 1 missing in de eindmeting

Tabel 2.

Leeftijd en (gemiddelde) motivatie op school en in de maatschappijleer les*

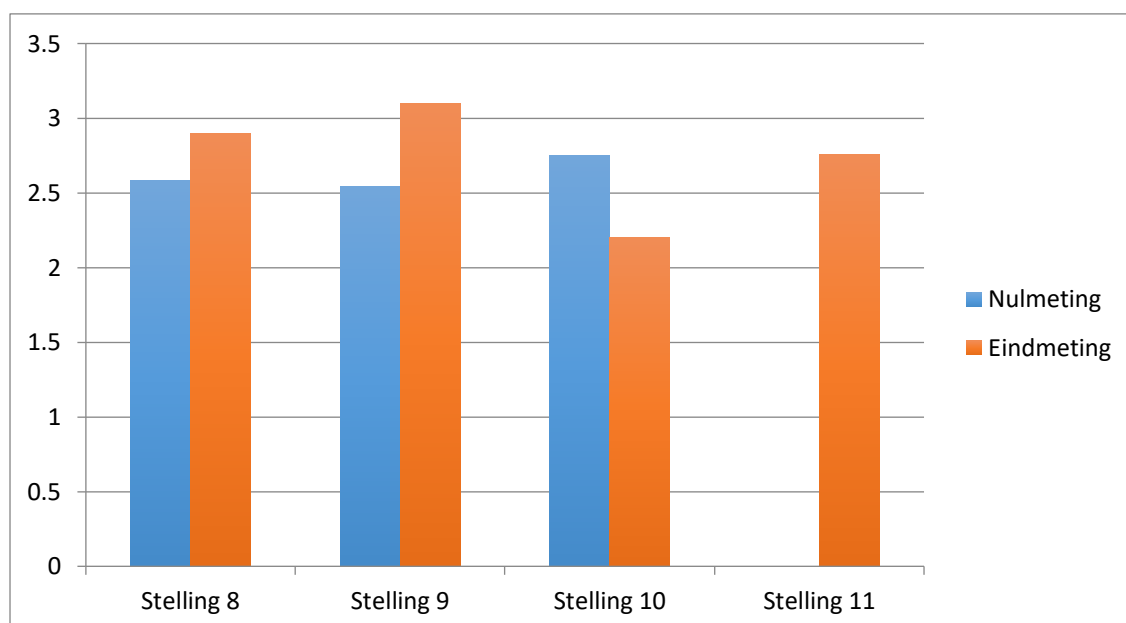
	16-jarigen	17-jarigen	18-jarigen
Gemiddeld cijfer			
motivatie op school (nulmeting)	6,67 (N=13)	6,30 (N=10)	7,00 (N=1)
Gemiddeld cijfer			
motivatie in de maatschappijleer les (nulmeting)	6,72 (N=13)	6,2 (N=10)	7,00 (N=1)
Gemiddeld cijfer			
motivatie op school (eindmeting)	7,13 (N=8)	6,45 (N=11)	4,5 (N=2)
Gemiddeld cijfer			
motivatie in de maatschappijleer les (eindmeting)	6,5 (N=8)	5,54 (N=11)	5,0 (N=2)

* Noot: Antwoord op de vragen 'Kun je aangeven hoe je het vindt op school/in de lessen maatschappijleer'

Figuur 7 laat de resultaten zien van vragen omtrent de gewenste situatie volgens respondenten met vragen in de nulmeting als: ‘Ik zou gemotiveerder zijn als ik zelf aan de slag ging voor maatschappijleer (in plaats van dat de docent aan het woord is)’ (stelling 8), ‘ik zou meer leren als ik zelf meer aan de slag ging in de lessen maatschappijleer’ (stelling 9) en ‘de toets resultaten zouden hoger zijn als ik zelf meer aan het werk ging voor maatschappijleer’ (stelling 10). In de eindmeting is de strekking van de stelling hetzelfde gebleven, echter is dit veranderd in bijvoorbeeld ‘ik ben gemotiveerder nu ik zelf meer aan de slag ga voor maatschappijleer’ (stelling 8) enzovoorts. Daarnaast is een elfde stelling toegevoegd: ‘Ik vond het studeren voor het schoolexamen makkelijker (het vergde minder tijd) doordat ik de afgelopen lessen zelf meer aan het werk ben gezet in de lessen maatschappijleer’. Respondenten hebben een keus gemaakt op de volgende schaal:

1 = helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet eens/niet oneens 4 = eens 5 = helemaal eens

Concluderend kan hierover gezegd worden dat (activerende) werkvormen geen positieve impact hebben op de algehele motivatie van leerlingen in de lessen maatschappijleer. Daarnaast geven zij aan dat de schoolexamenresultaten niet hoger zijn hierdoor. In werkelijkheid is er echter een stijging van zes tiende (0,6) in de schoolexamenresultaten. Voorgaande schoolexamens hadden een gemiddelde van respectievelijk 6.1 (acht onvoldoendes) en 6.5 (zes onvoldoendes). Het gemiddelde voor het schoolexamen waarop de huidige lessenreeks gericht is kent een gemiddelde van 6.9 met slechts drie onvoldoendes in totaal.

Figuur 7: Resultaten van stellingen omtrent de gewenste situatie volgens respondenten

Tot slot wordt door leerlingen bij de opmerkingen bij de nulmeting aangegeven dat zij graag gebruik maken van Kahoot en meer opdrachten willen. Bij de eindmeting komt dit niet meer naar voren. Bij zowel de nul- als eindmeting komt wel aan bod dat respondenten graag de dia's digitaal zouden krijgen in plaats van dat zij deze steeds moeten overnemen.

4.1.3 Procesevaluatie werkvormen Een overzicht van alle resultaten is weergegeven in de overzichtstabel (Tabel 3). De precieze cijfers zijn terug te vinden in Bijlage F. Uit de resultaten blijkt dat de werkvormen over het algemeen op alle drie de stellingen een positieve impact hebben. Respondenten vinden de opdrachten nuttig, leuk en ze begrijpen de lesstof hierdoor beter. Verder vallen er twee dingen op: dat het positieve effect van Kahoot blijft staan, ondanks dat hier iedere week gebruik van gemaakt is en dat werkvormen waarbij de opdracht een duidelijke focus heeft op de lesstof, zoals 'mijn pluriforme samenleving', 'enculturatie en acculturatie', 'stappenplan asielprocedure' en 'vergelijkingstabel conservatieve en progressieve visie op integratiebeleid' de opdracht als minder leuk beoordeeld wordt.

4.2 Side-trackonderzoek: dragen maatschappijleer lessen bij aan afname van racisme

Eerst zullen de beschrijvende resultaten omtrent hypothese drie weergegeven worden en vervolgens de gegevens rondom de stellingen. De precieze getallen zijn weer terug te vinden in Bijlage D en Bijlage E. Na ieder resultaat zal beknopt een conclusie getrokken worden.

4.2.1. Beschrijvende resultaten side-track 'racisme' Uit Figuur 8, Figuur 9, Figuur 10 en Figuur 11 blijkt dat het overgrote deel van de respondenten allochtone vrienden heeft en zelf nooit slachtoffer is geweest van racisme of discriminatie op basis van etniciteit en/of geloof. Tevens illustreert Figuur 12 dat de meeste respondenten nooit getuige zijn geweest van racisme. Opmerkelijk is dat respondenten in de nulmeting met vertrouwen aangeven dat zij zich uit durven te spreken tegen racisme (zij antwoorden: 'Ja, natuurlijk'). Bij de eindmeting heeft er een verschuiving plaatsgevonden naar 'ja, maar ik vind het moeilijk'.

Tabel 3.

Overzichtstabel gemiddelde scores per werkvorm

<i>Opgdracht</i>	<i>Stelling 1</i> <i>(Ik vond de opdracht nuttig)</i>	<i>Stelling 2</i> <i>(Ik vond de opdracht leuk)</i>	<i>Stelling 3</i> <i>(Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter)</i>
Identiteit mindmap	3,20	3,13	3,00
Levensstijl en –milieu	1,86	2,71	2,36
Kahoot 1	4,23	4,31	3,46
Nature/nurture stelling	3,70	3,38	3,54
Enculturatie en acculturatie	3,23	1,92	4,15
Mijn pluriforme samenleving	3,07	2,73	4,19

(vervolgd)

Kahoot 2	3,47	3,88	3,59
Documentaire ‘zwart als roet’	3,81	3,50	3,75
Stellingen botsende grondrechten	4,06	3,72	3,67
Kahoot 3	3,90	4,20	3,80
Push/pullfactoren migratiegroepen	3,05	2,76	3,38
Kahoot 4	4,28	4,39	3,89
Stappenplan asielprocedure	3,56	2,72	4,33
Vergelijkingstabel conservatieve en progressieve visie op integratiebeleid	4,06	2,89	4,11

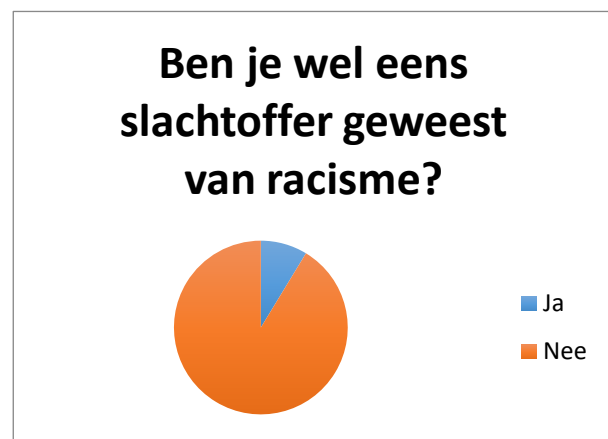
(vervolgd)

Kahoot 5	3,84	4,21	3,79
Lessen van andere landen	3,62	2,86	3,90
Kahoot 6	4,09	4,35	3,87
Woordzoeker	3,04	4,38	3,54
Het maken van een Kahoot	3,52	3,39	3,70
Gastles 'White privilege'	3,82	3,86	3,95
<i>Totaal</i>	3,57	3,46	3,70

Figuur 8: Resultaten stelling

‘Ik heb allochtonen vrienden’

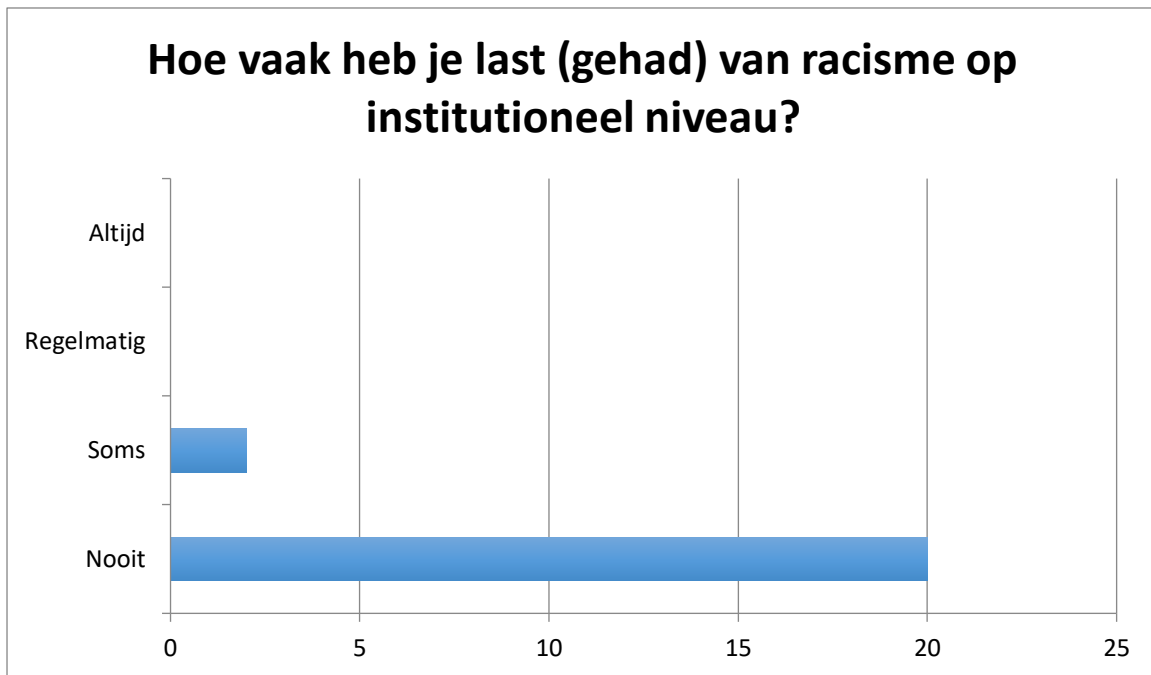

Figuur 9: Resultaten van antwoorden op

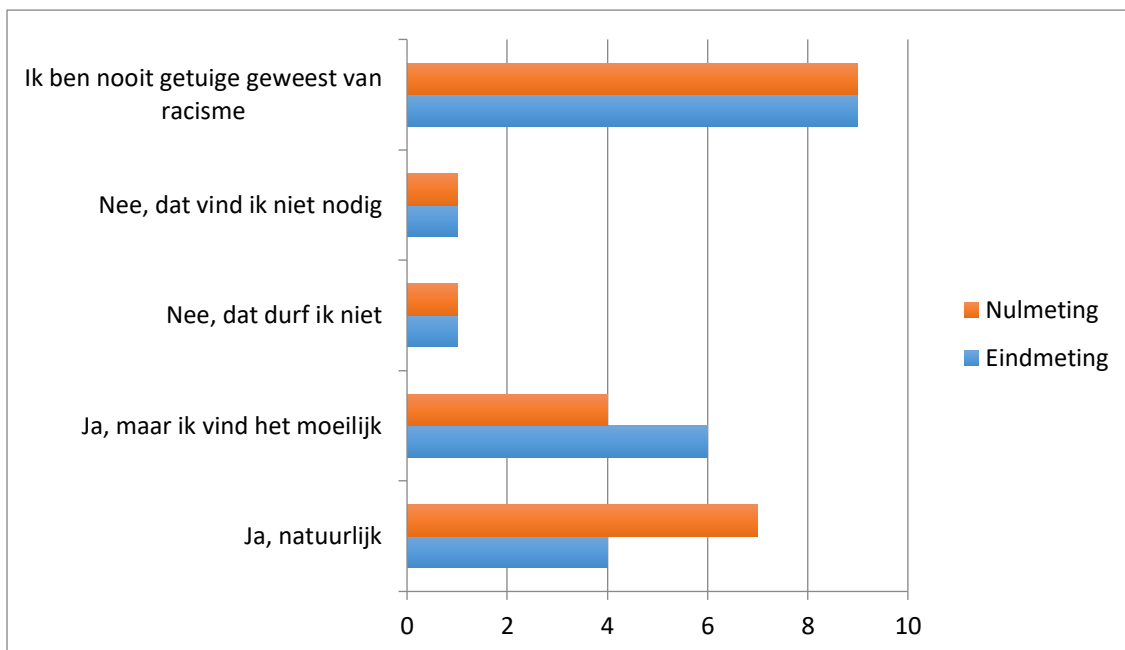
de vraag omtrent slachtofferschap van racisme

Figuur 10: Resultaten van antwoorden op de vraag ‘Heb je ooit het gevoel gehad dat je niet aangenomen werd bij een bedrijf vanwege je etniciteit of geloof?’

Figuur 11: Resultaten van antwoorden op de vraag ‘Hoe vaak heb je last (gehad) van racisme op institutioneel niveau?’

Figuur 12: Resultaten van antwoorden op de vraag ‘Heb je je ooit uit durven spreken tegen racisme?’

4.2.2. Resultaten stellingen rondom racisme In Figuur 13 worden de gegevens van de nulmeting steeds vergeleken met de eindmeting om zo een duidelijk overzicht te krijgen omtrent eventuele verschuivingen.

Concluderend kan gezegd worden dat er weinig verschuivingen hebben plaatsgevonden. Er zijn iets meer respondenten van mening dat het fenomeen zwarte piet racistische elementen kent. Minder respondenten vinden het de eigen schuld van allochtonen dat ze niet aan werk kunnen komen en wat meer respondenten geven aan dat zij zich wel eens schuldig maken aan racisme. Opmerkelijk is wel dat meer respondenten van mening zijn dat men door racisme aan te kaarten alleen maar racisme aanwakkert.

Tot slot is de vraag gesteld wat ‘racisme’ is volgens respondenten. In het oog lopend is dat respondenten bij de nulmeting nagenoeg allemaal een definitie geven die grotendeels klopt, terwijl racisme in de eindmeting wat vaker (vijf van de 21 keer) verward wordt met discriminatie.

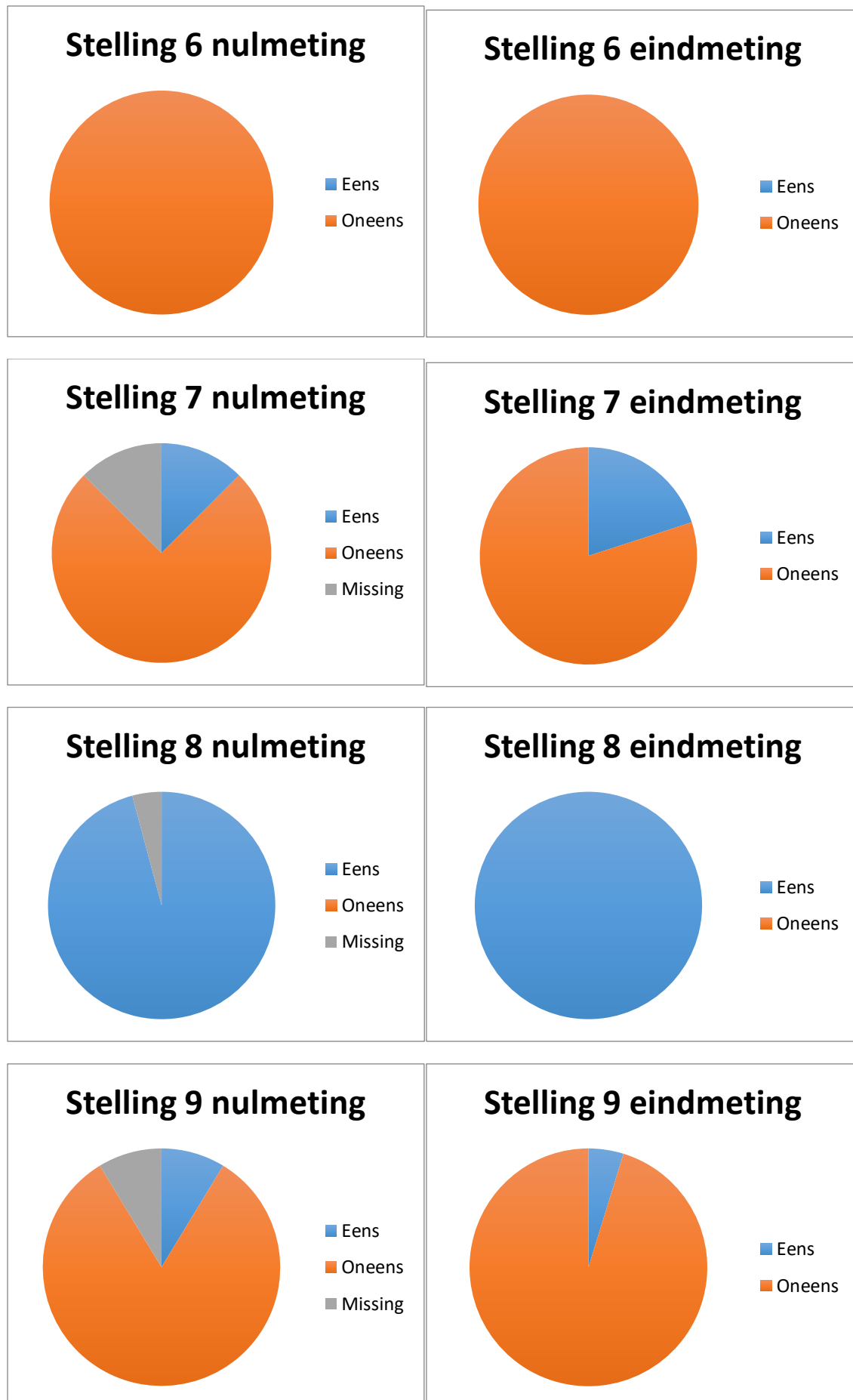
4.3 Algehele conclusie resultaten

De meest relevante resultaten zijn dat respondenten vinden dat ze veel leren en de docent veel aan het woord is in de maatschappijleer lessen. Zij vinden de lesstof soms interessant maar bestempelen de lessen meestal niet als leuk. Verder dragen de (activerende) werkvormen niet bij aan de algehele motivatie voor maatschappijleer lessen, deze is namelijk afgenomen. Individueel worden de werkvormen echter wel positief beoordeeld op nut, plezier en beter begrip van de lesstof. Dit blijkt ook uit de objectieve schoolexamenresultaten.

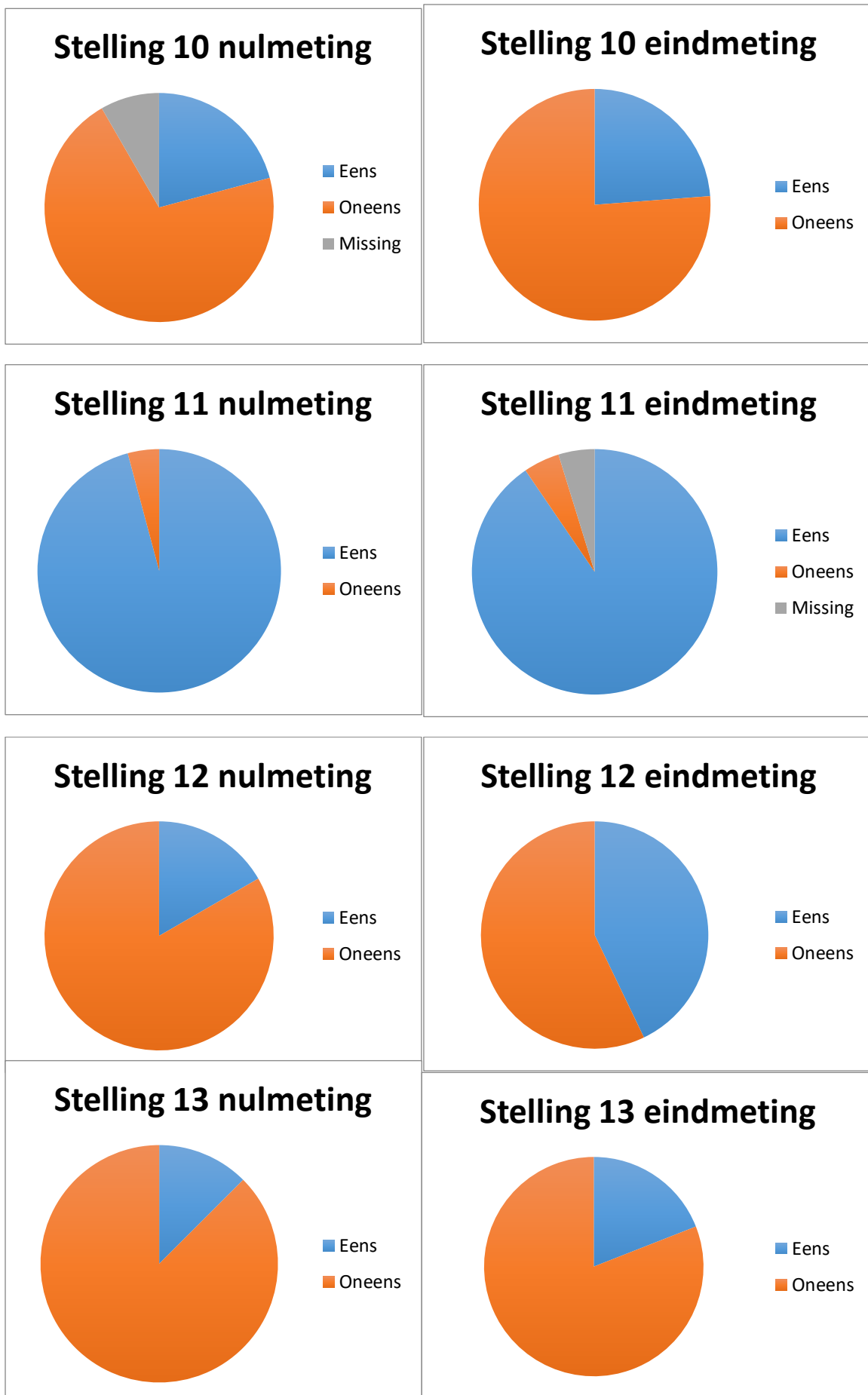
Verder zijn er weinig verschuivingen met betrekking tot racisme. Het enige wat opvalt is dat respondenten het lastiger zijn gaan vinden om zich uit te spreken tegen racisme dan voor de lessenreeks. Daarnaast is er bij drie stellingen een kleine verschuiving waarneembaar naar minder ‘racistische’ opvattingen.

Met betrekking tot de hypotheses kan het volgende gezegd worden:

H1: Het gebruik van activerende werkvormen zorgt voor een hogere motivatie bij vwo 5-leerlingen. Deze hypothese blijkt gedeeltelijk te kloppen. Ondanks dat de individuele werkvormen over het algemeen (13 van de 20 worden als leuk bestempeld) goed beoordeeld worden, is de algehele motivatie voor het vak juist afgenomen.

(vervolgd)

Figuur 13: Resultaten vergelijking tussen de nulmeting en de eindmeting met betrekking tot stellingen rondom racisme

H2: Het gebruik van activerende werkvormen zorgt voor hogere schoolexamen resultaten bij vwo 5-leerlingen. Deze hypothese blijkt te kloppen. Ondanks dat de gepercipieerde invloed van de werkvormen door leerlingen minimaal wordt ingeschat, zijn de objectieve resultaten wel degelijk hoger uitgevallen dan voorheen.

H3: Een lessenreeks over pluriforme samenleving, met een sterk accent op multiculturaliteit, leidt tot afname van racisme in vwo 5. Deze stelling blijkt niet te kloppen. Respondenten vinden het lastiger om zich uit te spreken tegen racisme en verder is er nauwelijks een verschuiving te merken.

5. Discussie

Om leerlingen een volle rugzak aan kennis en kritisch denkvermogen omtrent maatschappelijke problemen mee te geven, is het noodzakelijk om hen eerst te bereiken. In het huidige, verkennend, onderzoek is getracht leerlingen te motiveren voor het vak maatschappijleer en ze zo te stimuleren actief deel te nemen aan de maatschappij. Het uitgangspunt van het huidige onderzoek is dat activerende werkvormen bijdragen aan de motivatie (Hypothese 1) en hogere schoolexamenresultaten (Hypothese 2) in vwo 5.

Daarnaast is gepoogd leerlingen, in het kader van normatief burgerschap (Nieuwelink, 2016) op een tolerante en respectvolle manier met elkaar en minderheden in de maatschappij te laten omgaan. Het uitgangspunt in het huidige onderzoek is dat een lessenreeks over pluriforme samenleving, met een sterk accent op multiculturaliteit, leidt tot afname van racistische opvattingen (Hypothese 3).

Deze drie hypothesen worden hieronder toegelicht.

5.1 Activerende werkvormen en motivatie

De verwachting was dat werkvormen, middels intrinsieke motivatie (Bruner, 1961) zouden bijdragen aan de motivatie van vwo 5 leerlingen. Uit de huidige studie blijkt dat activerende werkvormen niet zonder meer zorgen voor een leukere maatschappijleer les volgens leerlingen. Op eerste oog lijkt het tegendeel waar: leerlingen beoordelen de maatschappijleer lessen aanzienlijk lager na de implementatie van werkvormen. Echter, zij hebben bij de nulmeting, waar zij gevraagd werden of zij verbeterpunten/opmerkingen hebben voor de docent, aangegeven dat ze meer opdrachten en Kahoots willen. Tevens blijkt uit de procesevaluatie dat leerlingen afzonderlijke werkvormen over het algemeen als leuk ervaren.

Werkvormen waarbij de opdracht een duidelijke focus heeft op de lesstof, zoals ‘mijn pluriforme samenleving’, ‘enculturatie en acculturatie’, ‘stappenplan asielpedagogie’ en ‘vergelijkingstabel conservatieve en progressieve visie op integratiebeleid’ worden als minder leuk beoordeeld maar scoren wel hoog op nut en beter begrip van de lesstof. Dit kan gekoppeld worden aan extrinsieke motivatie (Deci & Ryan, 2000). Geconcludeerd kan worden dat de intrinsieke motivatie in de maatschappijleer les niet toegenomen is (alhoewel de werkvormen meestal als leuk ervaren worden), maar er wel sprake is van extrinsieke motivatie omtrent werkvormen omdat deze leiden tot een beter begrip van de lesstof.

Een belangrijke verklaring kan gezocht worden in het feit dat leerlingen gerapporteerd hebben dat ze vinden dat de docent onveranderd voornamelijk aan het woord is en zij weinig aan het werk zijn. Ondanks dat de lessenreeks de insteek heeft gehad om hier verandering in te brengen, is dit niet zo ervaren door leerlingen zelf. Dit kan liggen aan het gegeven dat zij in vorige periodes een praktische opdracht hebben moeten inleveren waar zij een les in de week aan gewerkt hebben. Dat hoefden zij voor het eerst niet te doen deze periode en in die zin zijn ze dus niet per se meer zelf aan de slag geweest onder de eindstreep. Daarnaast heeft een leerling bij de eindmeting ingevuld dat de docent altijd aan het woord is en hierbij geschreven: Dhr. (werkplekbegeleider) althans. Hieruit blijkt dat leerlingen wellicht de vraag en/of de strekking van het onderzoek niet goed begrepen hebben. De werkplekbegeleider heeft slechts twee lessen gegeven deze periode – en niet gedurende de uitvoering van de lessenreeks – maar blijkbaar hebben leerlingen het gevoel dat het over de werkplekbegeleider ging en niet over de onderzoekster/student.

Een verklaring voor de onderzoeksresultaten zou kunnen zijn dat er gedurende het jaar een afwisseling tussen docenten heeft plaatsgevonden bij de betreffende klas. Wanneer we uitgaan van de zelf determinatietheorie waarbij onder andere verbondenheid centraal staat is het gebrek aan verbondenheid funest voor de motivatie van leerlingen (Deci & Ryan, 2000). Deze klas heeft de eerste twee perioden les gehad van een andere docent dan de onderzoekster/student en werkplekbegeleider. Doordat deze docent ontslag heeft ingediend heeft de betreffende klas dus een andere docent gekregen, waarbij de band tussen de nieuwe docent en de klas nog opgebouwd moet worden. Gezien de context kan het zijn dat leerlingen de docent van de eerste twee periodes leuker vonden dan de nieuwe docent en onderzoekster/student, met als gevolg enquêteresultaten die gaan over de persoon van de docent in plaats van de onderwijsstijl.

Andere verklaringen kunnen gezocht worden in het vakmanschap van de docent (in het algemeen) als verhalenverteller en de moeite die het leerlingen kost om informatie uit te zoeken. Met het eerste wordt bedoeld dat de docent wellicht op een leuke manier de stof levendig weet te maken (aan de hand van verhalen met voorbeelden). Met het tweede wordt bedoeld dat het leerlingen over het algemeen meer moeite kost om informatie zelf op- en uit te zoeken dan wanneer de docent het voorkauwt. Het imago ‘leerlingen zijn liever lui dan moe’ zou hierop wel eens van toepassing kunnen zijn. Uit de enquêtes van de nul- en eindmeting blijkt namelijk dat de docent voornamelijk aan het woord is en leerlingen dit prima vinden. Zij geven aan dat het gebruik van meer werkvormen niet zou bijdragen aan hun motivatie. Een laatste verklaring kan zijn dat eerdere onderwerpen, te weten de rechtsstaat en parlementaire democratie, de leerlingen meer weet aan te spreken en hen intellectueel uitdaagt in tegenstelling tot het onderwerp pluriforme samenleving. Intellectuele uitdaging is immers een belangrijke voorwaarde voor intrinsieke motivatie (Marzano, 2005). Het onderwerp pluriforme samenleving is wezenlijk anders dan de eerste twee onderwerpen (die onderling wel gerelateerd zijn). Het verschil is echter zeer miniem terug te vinden in de enquête resultaten. Bij de nulmeting geven leerlingen iets vaker aan de lesstof interessant te vinden dan in de eindmeting (respectievelijk 3,2 en 3,1).

5.1.1 Geslacht en leeftijd² Resultaten laten zien dat, alhoewel meisjes meer gemotiveerd zijn dan jongens, de afname in motivatie bij beide groepen even groot is. Leeftijd lijkt wel een rol te spelen. De motivatie van 17- en 18-jarigen is het hardst gedaald. Op zich is dit verrassend, de algemene is immers dat motivatie met de jaren komt. Daarnaast naderen zij (of hebben zij) de leeftijd waarop zij stemgerechtigd zijn en wordt vanuit de zelf-determinatie theorie (Deci & Ryan, 2000) verwacht dat intrinsieke motivatie ontstaat. Het kan echter ook zo zijn dat met de leeftijd de serieuzeheid toeneemt en deze leerlingen niet meer spelenderwijs informatie toegereikt willen krijgen. Daarbij brengen de jaren wellicht een gezonde kritische blik mee (die we ook willen bereiken met het vak maatschappijleer!).

5.2 Activerende werkvormen en leerresultaten

De hypothese luidde dat de inzet van activerende werkvormen zou bijdragen aan hogere schoolexamenresultaten. Blijkens de resultaten van de nulmetingenquêtes verwachtten leerlingen niet dat de resultaten hoger zullen worden door het gebruik van werkvormen. In de eindmeting geven zij eveneens aan dat zij niet denken dat zij een hoger resultaat behaald hebben doordat zij meer zelf aan het werk gezet zijn. Een belangrijke kanttekening hierbij is

² Etniciteit is buiten beschouwing gebleven omdat alle leerlingen dezelfde nationaliteit hebben

dat zij deze enquête hebben ingevuld toen de punten reeds op Magister³ stonden. Door een normeringsfout viel hun punt één (heel) punt lager uit dan het uiteindelijk cijfer. Later is dit gecorrigeerd. Het kan dus zo zijn dat leerlingen in eerste instantie geen hoger resultaat hadden dan voorheen. De objectieve cijfers zijn echter met zes tiende gestegen. Daarnaast zou een verklaring kunnen zijn dat zij een hoger cijfer aan andere factoren (zoals het onderwerp) wijten dan aan de werkvormen. Tot slot was er tussen schoolexamen een en schoolexamen twee reeds een stijging van vier tiende. Tussen schoolexamen twee en schoolexamen drie is dit eveneens vier tiende. Het kan dus zo zijn dat de schoolexamencijfers sowieso iedere keer hoger worden doordat leerlingen beter kunnen inschatten wat voor vragen zij krijgen en wat voor antwoord hierop van hen verwacht wordt.

Bij de enquêtes omtrent het proces wordt veelal aangegeven dat zij de lesstof beter begrijpen door de werkvormen. Hieruit kan opgemaakt worden dat de opdrachten relevant waren. Echter – gezien de resultaten van de nul- en eindmeting waarin respondenten hebben aangegeven dat het leerrendement niet omhoog gaat door gebruik van werkvormen – kan het zo zijn dat leerlingen de lesstof beter begrijpen dan voorheen, maar dat dit ook het geval was geweest als de docent de lesstof zelf zou overdragen (in plaats van door het gebruik van werkvormen).

5.3 Lessen over pluriforme samenleving en racisme

De voorspelling was dat een lessenreeks over de pluriforme samenleving, met een sterk accent op multiculturaliteit, zou bijdragen aan een afname van racistische opvattingen. Deze hypothese wordt echter verworpen. Er is weinig tot niks veranderd in de opvattingen van leerlingen (die om te beginnen al niet erg racistisch waren). Een paar leerlingen extra zijn van mening dat het fenomeen zwarte piet racistische elementen kent en een paar leerlingen minder vinden dat de schuld van werkloosheid bij allochtonen ligt. Verder lijken zij zich meer bewust van het feit dat (iedereen) zich wel eens schuldig maakt aan racisme. Het aantal dat rapporteert zich hier schuldig aan te maken is enigszins gestegen. Dat er an sich weinig verschoven is lijkt goed te verklaren door het feit dat er in de nulmeting al weinig racistische opvattingen waren onder leerlingen. Daarnaast kan het zo zijn dat de contacthypothese niet werkt wanneer er geen structureel (fysiek) contact is met etnische minderheden. Ondanks dat getracht is de werkelijkheid in de klas te halen middels documentaires en een gastspreker, is dit niet hetzelfde als structureel contact met ‘de ander’. Dat de onderzoekster een enkele

³ Magister is een administratie- en communicatiesysteem voor scholen.

racistische opmerking heeft gehoord alvorens het onderzoek was aangevangen, betekent dus niet dat de groepsmoraal racistische kenmerken kent.

De verschuivingen die er zijn (bij de stelling over zwarte piet en de kansarme positie van allochtonen op de arbeidsmarkt), kunnen verklaard worden doordat deze stellingen letterlijk aan bod zijn gekomen in de les. Leerlingen hebben de documentaire ‘zwart als roet’ gezien; in deze documentaire wordt toegelicht waarom zwarte piet racistische kenmerken heeft. Tevens hebben zij het over racisme op de werkvloer gehad. Hierbij is recent onderzoek van Kassa uitgelicht waaruit blijkt dat uitzendbureaus meewerken aan het uitsluiten van allochtonen op de werkvloer. Tevens is een onderzoek aan bod gekomen dat het belang van anoniem solliciteren benadrukt. Het blijkt namelijk zo te zijn dat iemand meer kans heeft op de arbeidsmarkt als er ‘Arie’ onderaan de sollicitatiebrief staat dan wanneer er ‘Ali’ staat. Dat iedereen zich (onbewust) schuldig maakt aan racisme is eveneens besproken. De andere stellingen zijn niet expliciet aan bod gekomen.

Er zijn ook bewegingen de andere kant op. Zo vinden meer leerlingen na de lessenreeks dat spreken over racisme juist racisme aanwakkert en rapporteren leerlingen het lastiger te vinden zich uit te spreken tegen racisme dan in de nulmeting. Voor het eerste kan het als verklaring dienen dat leerlingen nooit eerder echt stil gestaan hebben bij, en zich bewust waren van, racisme. Nu zij dit wel gedaan hebben kunnen er racistische gevoelens naar boven gekomen zijn. Dat leerlingen het lastiger vinden om zich uit te spreken tegen racisme zou verklaard kunnen worden door het simpele gegeven dat tijdens de lessen gesproken is over racisme en leerlingen hiermee in een situatie gebracht zijn waarin zij zich konden uitspreken tegen racisme. Wellicht was dit voor hen de eerste keer dat zij in die situatie verkeerden. Daarbij kunnen zij gemerkt hebben dat ze het toch wat lastig vinden om zich uit te spreken tegen racisme en/of racistische opmerkingen.

5.4 Beperkingen huidige studie

Beperkingen van de huidige studie zijn dat, omwille van de omvang van het onderzoek en de tijd, er slechts in één klas gemeten is. De nulmeting is ingevuld door 24 respondenten, de eindmeting door 21 respondenten. Bij een klein aantal leerlingen is het cruciaal om een zo hoog mogelijke *response rate*⁴ te hebben. In het huidige onderzoek hebben drie respondenten hun enquête gedurende de eindmeting niet ingeleverd.

⁴ Response rate is het percentage respondenten dat hun enquête inlevert

De beginsituatie is eveneens niet ideaal door de wisseling tussen docenten. Ten tijde van de nulmeting hebben leerlingen enkel les gehad van de docent die diezelfde week zijn ontslag heeft ingediend. De resterende tussentijd (tot de eindmeting) hebben zij les gehad van de onderzoekster/studente en twee lessen van de werkplekbegeleider (maar niet gedurende de uitvoer van de lessenreeks). Hierdoor zou de nulmeting een ‘beoordeling’ van de eerste docent kunnen zijn en de eindmeting een ‘beoordeling’ van de nieuwe docente (oftewel: de onderzoekster). De meting is dus niet helemaal zuiver doordat additionele externe factoren aanwezig zijn. Daarbij heeft een leerling opgeschreven dat in de lessen die gegeven worden door de werkplekbegeleider hij voornamelijk zelf aan het woord is. De onderzoekster had beter moeten instrueren dat het om haar lessen ging en niet die van de werkplekbegeleider. Zij heeft immers de lessenreeks gegeven, niet de werkplekbegeleider.

Daarnaast klopten de schoolexamencijfers van leerlingen niet ten tijde van de afname van de eindmeting. Er was namelijk een verkeerde normering gebruikt. Dit is eveneens een factor die een vertekend beeld kan opleveren doordat het cijfer één (heel) punt lager is uitgevallen ten tijde van de eindmeting. Later is het cijfer gecorrigeerd.

Tot slot hebben veel leerlingen, ondanks dat zij iedere keer de instructie hebben gekregen om zo min mogelijk voor drie te kiezen, in de procesevaluatie steeds gekozen voor optie drie (niet eens/niet oneens) wat een neutraal antwoord is. Dit kan vertekende gemiddelden opleveren. Wellicht zou in de toekomst optie drie geheel weggelaten kunnen worden, wat respondenten dwingt om een keus te maken. In de huidige studie heeft ongeveer de helft van de respondenten steeds voor niet eens/niet oneens gekozen.

5.5 Aanbevelingen en vervolgonderzoek

Aangezien de praktijkrelevantie en verlegenheidssituatie te maken hebben met het gebrek aan motivatie (en het hebben van een werkboek) in vwo 5, kan gezegd worden dat er nog genoeg werk aan de winkel is. De aanbevelingen zijn onder meer dat afzonderlijke, activerende werkvormen meer ingezet dienen te worden. Het gebrek aan een werkboek noodzaakt creativiteit van de docent, idealiter ontwikkelt hij zelf een werkboek. Maar misschien nog wel belangrijker: onderzoek wat leerlingen daadwerkelijk motiveert en vraag hun input. Als docent kun je niet kruipen in het hoofd van de leerling, dus probeer zoveel mogelijk uit hen te krijgen hierover.

Wetenschappelijk vervolgonderzoek zou zich moeten richten op een zuivere setting zonder al te veel meespelende (externe) factoren op de achtergrond. Onderzoek moet

uitwijzen of de uitkomsten van het huidige onderzoek generaliseerbaar zijn naar andere vwo- klassen. Idealiter wordt hierbij gebruik gemaakt van een controlegroep waarbij docentgestuurd les gegeven wordt zodat de resultaten en motivatie beter vergeleken kunnen worden. Daarnaast moet kwalitatief onderzoek gedaan worden naar de verklaringen van de onderzoeksresultaten. Daarbij zou met name de vraag centraal moeten staan wat leerlingen op het vwo wel motiveert binnen de maatschappijleer lessen.

5.6 Samenvatting

Samenvattend heeft de huidige studie bekeken wat het effect is van activerende werkvormen op de motivatie en leerresultaten in vwo 5 met een side-track naar het effect van een lessenreeks pluriforme samenleving op racistische opvattingen. Resultaten laten zien dat activerende werkvormen niet noodzakelijkerwijs leiden tot een grotere motivatie in de maatschappijleer lessen. Wel zijn er indicaties dat die leiden tot hogere leerresultaten: als dit het doel van de docent is, dan zijn activerende werkvormen dus het juiste middel. Tot slot blijkt een lessenreeks pluriforme samenleving weinig invloed te hebben op opvattingen omtrent racisme. Vervolgonderzoek zal moeten uitwijzen in hoeverre de resultaten te generaliseren zijn en zal zich moeten richten tot verklaringen van de onderzoeksresultaten. De vraag die hierbij centraal zou moeten staan is wat vwo 5 leerlingen wel motiveert in de (maatschappijleer)les.

6. Referenties

- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: Perseus Books
- Amsing, M., Mathijssen, B., m.m.v. Boer, E. de & Sontag, L. (2013). *Omgaan met verschillen in het voortgezet onderwijs. Onderzoek naar de toepassing van differentiatie van instructie in de reguliere lespraktijk van docenten*. 's-Hertogenbosch: KPC Groep.
- Bruner, J. S. (1961). The act of discovery. *Harvard educational review*.
- Bruner, J. (1984). Vygotsky's zone of proximal development: The hidden agenda. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 1984(23), 93-97.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the Self-Determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.
http://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
- Dewey, J. (2007). *Experience and education*. Simon and Schuster.
- Fermin, A., 2009, ‘Burgerschap en multiculturaliteit in het Nederlandse integratiebeleid.’
Beleid en Maatschappij, 36 (1): 13-27.
- Geerts, W., & van Kralingen, R. (2016). *Handboek voor leraren*. Coutinho.
- Nieuwelink, H., Boogaard, M., Dijkstra, A.B., Kuiper, E.J., Ledoux, G. (2016). *Onderwijs in burgerschap: wat scholen kunnen doen. Lessen uit wetenschap en praktijk*.
Amsterdam: Kohnstamm Instituut.
- Olgers, A. A. J., van Otterdijk, R., Ruijs, G., de Kievid, J., Meijs, L., Ramkema, H., & Gelinck, C. (2014). *Handboek vakdidactiek maatschappijleer*.
- Krijgsman, C., Vansteenkiste, M., van Tartwijk, J., Maes, J., Borghouts, L., Cardon, G., ... & Haerens, L. (2017). Performance grading and motivational functioning and fear in physical education: A self-determination theory perspective. *Learning and Individual Differences*, 55, 202-211.

Marzano, R., & Miedema, W. (2005). *Leren in vijf dimensies: moderne didactiek voor het voortgezet onderwijs*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.

McNeil, J. D. (2014). *Contemporary curriculum: In thought and action*. John Wiley & Sons.

Stevens, L., Beekers, P., Evers, M., Wentzel, M., & Van Werkhoven, W. (2004). *Zin in school*. Amersfoort: CPS.

Van der Veen, T., & Van der Wal, J. (2016). *Van Leertheorie naar Onderwijspraktijk*. Noordhoff Uitgevers, 6e druk, ISBN 978-90-01-86620-4

7. Bijlagen

Bijlage A Enquête nulmeting

Hoofdvraag

1. Zorgen activerende werkvormen voor hogere motivatie en hogere schoolexamencijfers in VWO 5?
2. Kan een lessenreeks maatschappijleer (onderwerp pluriforme samenleving) zorgen voor afname van racisme onder leerlingen in VWO 5

Nulmeting

Bekende studieresultaten van de afgelopen twee schoolexamens + Enquête V5

Controlegroep: Ik kan de enquête eventueel afnemen bij een V5 klas van mijn WPB'er. Beter iets dan niets maar misschien gebruikt hij al activerende werkvormen. De huidige V5 klas is gewend om enkel directe instructie te krijgen.

Het onderzoek kan eventueel ook in H4. Daarvan heb ik twee klassen. Het motivatieprobleem doet zich echter sterker voor bij V5 naar mijn idee (maar dat kan uit de enquête van de nulmeting blijken).

Plan van aanpak:

Tenminste één activerende werkvorm per les toepassen (ingezet op het onderwerp racisme).

Enquête V5

Algemeen deel

1. Omcirkel hetgeen van toepassing is:

Ik ben een man/vrouw

2. Vul het juiste cijfer in

Ik ben jaar oud

3. Vul het juiste antwoord in

Het geboorteland van mijn moeder is

Het geboorteland van mijn vader is

Mijn geboorteland is

Deze vragen gaan over de motivatie van jouw in de klas en in de school.

1. Kun je op een schaal van 1 tot 10 aangeven hoe je het vindt op school?

Duidt aan op onderstaande schaal (door het cijfer te omcirkelen)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

2. Kun je op een schaal van 1 tot 10 aangeven hoe je het vindt in de lessen maatschappijleer?

Duidt aan op onderstaande schaal (door het cijfer te omcirkelen)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Het volgende onderdeel betreft stellingen waarover jij jouw mening geeft

3. Ik heb het gevoel dat ik veel leer in de les maatschappijleer

1 =nooit 2 = meestal niet 3 = soms 4 = meestal wel 5 = altijd

1 2 3 4 5

4. Ik vind de maatschappijleer lessen leuk

1 =nooit 2 = meestal niet 3 = soms 4 = meestal wel 5 = altijd

1 2 3 4 5

5. Ik vind de lesstof interessant

1 =nooit 2 = meestal niet 3 = soms 4 = meestal wel 5 = altijd

1 2 3 4 5

6. In de lessen maatschappijleer is voornamelijk de docent aan het woord

1 =nooit 2 = meestal niet 3 = soms 4 = meestal wel 5 = altijd

1 2 3 4 5

7. In de lessen maatschappijleer ben ik voornamelijk zelf aan het werk

1 =nooit 2 = meestal niet 3 = soms 4 = meestal wel 5 = altijd

1 2 3 4 5

8. Ik zou gemotiveerder zijn als ik zelf aan de slag ging voor maatschappijleer (in plaats van dat de docent aan het woord is)

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet eens/niet oneens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

9. Ik zou meer leren als ik zelf meer aan het werk zou zijn in de lessen maatschappijleer

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet eens/niet oneens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

10. De toets resultaten zouden hoger zijn als ik zelf meer aan het werk zou zijn in de lessen maatschappijleer

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet eens/niet oneens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

11. Heb je nog opmerkingen/verbeterpunten waar de docent rekening mee kan houden

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

We gaan het de komende lessen hebben over het onderwerp pluriforme samenleving. Deze vragen gaan over jouw perceptie op aspecten als racisme en discriminatie binnen deze pluriforme samenleving.

1. Wat is volgens jou racisme?

Er is geen goed of fout antwoord!

.....

.....

.....

.....

.....

2. Ben je wel eens slachtoffer geweest van racisme? Omcirkel het juiste antwoord:

Ja / nee

3. Hoe vaak heb je last (gehad) van racisme op institutioneel niveau? Omcirkel het juiste antwoord

Institutioneel wil zeggen dat het iets te maken heeft met één of meerdere organisaties van de overheid (Scholen, de banken, de rechtbank etc)

- a. **Nooit**
- b. **Soms**
- c. **Regelmatig**
- d. **Vaak**

4. Heb je ooit het gevoel gehad dat je niet aangenomen werd bij een bedrijf vanwege je etniciteit of geloof? Omcirkel het juiste antwoord

Ja / nee

5. Heb je je ooit uit durven te spreken tegen racisme? Omcirkel het juiste antwoord

- a. **Ja, natuurlijk**
- b. **Ja, maar ik vind het moeilijk**
- c. **Nee, dat durf ik niet**
- d. **Nee, dat vind ik niet nodig**
- e. **Ik ben nooit getuige geweest van racisme**

Het volgende onderdeel betreft stellingen waarover jij jouw mening geeft.

Omcirkel steeds het juiste antwoord

6. Geert Wilders heeft gelijk, er moeten minder Marokkanen in Nederland kunnen wonen

Eens / oneens

7. Zwarte piet is een racistisch element van het sinterklaas feest

Eens / oneens

8. Omgekeerd racisme, dus naar blanke toe, bestaat ook

Eens / oneens

9. Dat allochtonen minder snel aan werk kunnen komen is hun eigen schuld

Eens / oneens

10. Racisme komt niet veel voor in Nederland

Eens / oneens

11. De pluriforme samenleving van Nederland is een verrijking

Eens / oneens

12. Door racisme aan te kaarten, wakker je racisme alleen maar aan

Eens / oneens

13. Ik maak me wel eens schuldig aan racisme

Eens / oneens

14. Ik heb allochtonen vrienden

Eens / oneens

Bijlage B Enquête eindmeting

Enquête V5

Algemeen deel

4. Omcirkel hetgeen van toepassing is:

Ik ben een man/vrouw/zeg ik liever niet

5. Vul het juiste cijfer in

Ik ben jaar oud

6. Vul het juiste antwoord in

Het geboorteland van mijn moeder is

Het geboorteland van mijn vader is

Mijn geboorteland is

Deze vragen gaan over de motivatie van jouw in de klas en in de school.

12. Kun je op een schaal van 1 tot 10 aangeven hoe je het vindt op school?

Duidt aan op onderstaande schaal (door het cijfer te omcirkelen)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

13. Kun je op een schaal van 1 tot 10 aangeven hoe je het vindt in de lessen maatschappijleer?

Duidt aan op onderstaande schaal (door het cijfer te omcirkelen)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Het volgende onderdeel betreft stellingen waarover jij jouw mening geeft

14. Ik heb het gevoel dat ik veel leer in de les maatschappijleer

1 =nooit 2 = meestal niet 3 = soms 4 = meestal wel 5 = altijd

1 2 3 4 5

15. Ik vind de maatschappijleer lessen leuk

1 =nooit 2 = meestal niet 3 = soms 4 = meestal wel 5 = altijd

1 2 3 4 5

16. Ik vind de lesstof interessant

1 =nooit 2 = meestal niet 3 = soms 4 = meestal wel 5 = altijd

1 2 3 4 5

17. In de lessen maatschappijleer is voornamelijk de docent aan het woord

1 =nooit 2 = meestal niet 3 = soms 4 = meestal wel 5 = altijd

1 2 3 4 5

18. In de lessen maatschappijleer ben ik voornamelijk zelf aan het werk

1 =nooit 2 = meestal niet 3 = soms 4 = meestal wel 5 = altijd

1 2 3 4 5

19. Ik ben gemotiveerder nu ik de afgelopen lessen meer zelf aan de slag ga voor maatschappijleer (in plaats van dat de docent aan het woord is)

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet eens/niet oneens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

20. Ik leer meer nu ik de afgelopen lessen zelf meer aan het werk ben in de lessen maatschappijleer

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet eens/niet oneens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

21. Ik denk dat het schoolexamen resultaat hoger is doordat ik de afgelopen lessen zelf meer aan het werk ben gezet in de lessen maatschappijleer.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet eens/niet oneens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

We gaan het de komende lessen hebben over het onderwerp pluriforme samenleving. Deze vragen gaan over jouw perceptie op aspecten als racisme en discriminatie binnen deze pluriforme samenleving.

15. Wat is volgens jou racisme?

Er is geen goed of fout antwoord!

.....

.....

.....

16. Ben je wel eens slachtoffer geweest van racisme? Omcirkel het juiste antwoord:

Ja / nee

17. Hoe vaak heb je last (gehad) van racisme op institutioneel niveau? Omcirkel het juiste antwoord

Institutioneel wil zeggen dat het iets te maken heeft met één of meerdere organisaties van de overheid (Scholen, de banken, de rechtbank etc)

- a. **Nooit**
- b. **Soms**
- c. **Regelmatig**
- d. **Vaak**

18. Heb je ooit het gevoel gehad dat je niet aangenomen werd bij een bedrijf vanwege je etniciteit of geloof? Omcirkel het juiste antwoord

Ja / nee

19. Heb je je ooit uit durven te spreken tegen racisme? Omcirkel het juiste antwoord

- a. **Ja, natuurlijk**
- b. **Ja, maar ik vind het moeilijk**
- c. **Nee, dat durf ik niet**
- d. **Nee, dat vind ik niet nodig**
- e. **Ik ben nooit getuige geweest van racisme**

Het volgende onderdeel betreft stellingen waarover jij jouw mening geeft.

Omcirkel steeds het juiste antwoord

20. Geert Wilders heeft gelijk, er moeten minder Marokkanen in Nederland kunnen wonen

Eens / oneens

21. Zwarte piet is een racistisch element van het sinterklaas feest

Eens / oneens

22. Omgekeerd racisme, dus naar blanke toe, bestaat ook

Eens / oneens

23. Dat allochtonen minder snel aan werk kunnen komen is hun eigen schuld

Eens / oneens

24. Racisme komt niet veel voor in Nederland

Eens / oneens

25. De pluriforme samenleving van Nederland is een verrijking

Eens / oneens

26. Door racisme aan te kaarten, wakker je racisme alleen maar aan

Eens / oneens

27. Ik maak me wel eens schuldig aan racisme

Eens / oneens

28. Ik heb allochtonen vrienden

Eens / oneens

Bijlage C Enquêtes proces evaluaties

Vragenlijst 1 – deze vragenlijst heeft een voor- én een achterkant

Deze vragen gaan over de vorige les. Probeer om zo min mogelijk voor 3 te kiezen.

Mindmap identiteit

Ik vond de opdracht om een mindmap te maken rondom mijn identiteit nuttig

1 = helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond de opdracht om een mindmap te maken rondom mijn identiteit leuk

1 = helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door de opdracht om een mindmap te maken rondom mijn identiteit begrijp ik nu beter wat identiteit inhoudt

1 = helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Levensstijl en sociaal milieu

Ik vond de opdracht om een woonkamer te kiezen en zo meer te leren over levensstijlen nuttig

1 = helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond de opdracht om een woonkamer te kiezen en zo meer te leren over levensstijlen leuk

1 = helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door de opdracht om een woonkamer te kiezen en zo meer te leren over levensstijlen begrijp ik nu
beter wat levensstijlen zijn

1 = helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Vragenlijst 2 – Deze vragenlijst heeft meerdere pagina's

Deze vragen gaan over de vorige les en over de opdracht 'mijn pluriforme samenleving'. Probeer om zo min mogelijk voor 3 te kiezen.

Herhaling paragraaf 1

Ik vond de Kahoot nuttig

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond de Kahoot leuk

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door de Kahoot begrijp ik de stof van paragraaf 1 (de les ervoor) nu beter

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Nature/nurture

Ik vond de opdracht om na te denken over de stelling **“Waar ligt de kern (het ontstaan) van racisme, is dit aangeboren (nature: zoals een vorm van angst voor het onbekende) of aangeleerd (nurture)?”** nuttig

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond de opdracht om na te denken over de stelling **“Waar ligt de kern (het ontstaan) van racisme, is dit aangeboren (nature: zoals een vorm van angst voor het onbekende) of aangeleerd (nurture)?”** leuk

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door de opdracht om na te denken over de stelling **“Waar ligt de kern (het ontstaan) van racisme, is dit aangeboren (nature: zoals een vorm van angst voor het onbekende) of aangeleerd (nurture)?”**

begrijp ik nu beter wat het nature/nurture debat inhoudt.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Enculturatie en acculturatie

Ik vond de opdracht om het verschil tussen enculturatie en acculturatie op te zoeken nuttig

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond de opdracht om het verschil tussen enculturatie en acculturatie op te zoeken leuk

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door de opdracht om het verschil tussen enculturatie en acculturatie op te zoeken begrijp ik nu beter
wat het verschil is tussen enculturatie en acculturatie

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Mijn pluriforme samenleving – de opdracht die je hebt ingeleverd voor cijfer

Ik vond de opdracht 'mijn pluriforme samenleving' nuttig

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond de opdracht 'mijn pluriforme samenleving' leuk

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door de opdracht 'mijn pluriforme samenleving' begrijp ik nu beter wat de pluriforme samenleving inhoudt

Vragenlijst 3 – deze vragenlijst heeft een voor- en een achterkant!

Deze vragen gaan over de vorige les. Probeer om zo min mogelijk voor 3 te kiezen.

Herhaling paragraaf 2

Ik vond de Kahoot nuttig.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond de Kahoot leuk.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door de Kahoot begrijp ik de stof van paragraaf 1 (de les ervoor) nu beter.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Documentaire 'Zwart als roet'

Ik vond de documentaire 'Zwart als roet' en de bijbehorende vragen nuttig.

1 = helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond de documentaire 'Zwart als roet' en de bijbehorende vragen leuk.

1 = helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door documentaire 'Zwart als roet' en de bijbehorende vragen begrijp ik de stof en begrippen
(positietoewijzing/stereotypering/vooroordeel/sociale cohesie enzovoorts) van paragraaf 3 nu beter.

1 = helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Vragenlijst 4

Deze vragen gaan over de vorige les. Probeer om zo min mogelijk voor 3 te kiezen.

Stellingen

Ik vond het beoordelen van de stellingen omtrent botsende grondrechten (bijvoorbeeld: "Een christelijke school mag een docent ontslaan als blijkt dat hij homo is") nuttig.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond het beoordelen van de stellingen omtrent botsende grondrechten (bijvoorbeeld: "Een christelijke school mag een docent ontslaan als blijkt dat hij homo is") leuk.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door het beoordelen van de stellingen omtrent botsende grondrechten (bijvoorbeeld: "Een christelijke school mag een docent ontslaan als blijkt dat hij homo is" begrijp ik de dilemma's van de pluriforme samenleving nu beter.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Vragenlijst 5 – deze vragenlijst heeft een voor- en een achterkant!

Deze vragen gaan over de vorige les. Probeer om zo min mogelijk voor 3 te kiezen.

Herhaling paragraaf 4

Ik vond de Kahoot nuttig.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond de Kahoot leuk.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door de Kahoot begrijp ik de stof van paragraaf 4 (de les ervoor) nu beter.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Opdracht 'migratiegroepen'

Ik vond de groepsopdracht om ons te verdiepen in een bepaalde migratiegroep (arbeidsmigranten, koloniale migranten, vluchtelingen of volgmigranten) nuttig.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond de groepsopdracht om ons te verdiepen in een bepaalde migratiegroep (arbeidsmigranten, koloniale migranten, vluchtelingen of volgmigranten) leuk.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door de groepsopdracht om ons te verdiepen in een bepaalde migratiegroep (arbeidsmigranten, koloniale migranten, vluchtelingen of volgmigranten) begrijp ik nu beter wat de *push- en pullfactoren* van deze groepen waren om naar Nederland te komen.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Vragenlijst 6 – deze vragenlijst heeft meerdere pagina's!

Deze vragen gaan over de vorige les. Probeer om zo min mogelijk voor 3 te kiezen.

Herhaling paragraaf 5

Ik vond de Kahoot nuttig.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond de Kahoot leuk.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door de Kahoot begrijp ik de stof van paragraaf 5 (de les ervoor) nu beter.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Opdracht 'stappenplan asielpcedure'

Ik vond de opdracht om een stappenplan te maken omtrent de asielpcedure nuttig.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond de opdracht om een stappenplan te maken omtrent de asielpcedure leuk.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door de opdracht om een stappenplan te maken omtrent de asielpcedure begrijp ik nu beter hoe een asielpcedure verloopt.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Opdracht 'vergelijkingstabel visie conservatieve en progressieve politici omtrent migratiebeleid'

Ik vond de opdracht om een vergelijkingstabel met betrekking tot de visie van conservatieve en progressieve politici op het gebied van migratiebeleid te maken nuttig.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond de opdracht om een vergelijkingstabel met betrekking tot de visie van conservatieve en progressieve politici op het gebied van migratiebeleid te maken leuk.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door de opdracht om een vergelijkingstabel met betrekking tot de visie van conservatieve en progressieve politici op het gebied van migratiebeleid te maken begrijp ik nu beter het verschil in visie tussen conservatieve en progressieve politici.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Vragenlijst 7 – deze vragenlijst heeft meerdere pagina's!

Deze vragen gaan over de vorige les. Probeer om zo min mogelijk voor 3 te kiezen.

Herhaling paragraaf 5

Ik vond de Kahoot nuttig.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond de Kahoot leuk.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door de Kahoot begrijp ik de stof van paragraaf 5 (de les ervoor) nu beter.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Opdracht 'lessen van andere landen'

Ik vond de opdracht om uit te zoeken welke lessen wij van andere landen (de Verenigde Staten en Scandinavische landen) en die andere landen van ons (Nederland) kunnen leren nuttig.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond de opdracht om uit te zoeken welke lessen wij van andere landen (de Verenigde Staten en Scandinavische landen) en die andere landen van ons (Nederland) kunnen leren leuk.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door de opdracht om uit te zoeken welke lessen wij van andere landen (de Verenigde Staten en Scandinavische landen) en die andere landen van ons (Nederland) kunnen leren begrijp ik nu beter wat de verschillen zijn tussen landen met betrekking tot het integratiebeleid.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Vragenlijst 8 – deze vragenlijst heeft meerdere pagina's

Deze vragen gaan over de vorige les. Probeer om zo min mogelijk voor 3 te kiezen.

Herhaling paragraaf 6

Ik vond de Kahoot nuttig.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond de Kahoot leuk.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door de Kahoot begrijp ik de stof van paragraaf 6 (de les ervoor) nu beter.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Opdracht 'begrippen woordzoeker'

Ik vond de opdracht om begrippen te zoeken in een woordzoeker nuttig.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond de opdracht om begrippen te zoeken in een woordzoeker leuk.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door de opdracht om begrippen te zoeken in een woordzoeker weet ik nu beter welke begrippen ik moet kennen voor het schoolexamen.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Maken Kahoot

Ik vond het zelf maken van een kahoot nuttig.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond het zelf maken van een kahoot leuk.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door het zelf maken van een kahoot begrijp ik de lesstof van de betreffende paragraaf nu beter.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Vragenlijst 9

Deze vragen gaan over de vorige les. Probeer om zo min mogelijk voor 3 te kiezen.

Gastles 'White privilege'

Ik vond de gastles (en het 'spelen' van over de streep) nuttig.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Ik vond de gastles (en het 'spelen' van over de streep) leuk.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Door de gastles over White privilege begrijp ik nu beter wat 'white privilege' inhoud.

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet oneens/niet eens 4 = eens 5 = helemaal eens

1 2 3 4 5

Bijlage D Uitwerking resultaten nulmeting

Nulmeting

Algemene vragenlijst

Geslacht

Man	14
Vrouw	10
<i>Totaal</i>	<i>24</i>

Leeftijd

16jr	13
17jr	10
18jr	1
<i>Totaal</i>	<i>24</i>

Nationaliteit

	Nederlandse	Egypte	België
Nationaliteit moeder	24	0	0
Nationaliteit vader	22	1	1
Nationaliteit leerling	24	0	0
<i>Totaal</i>			<i>24</i>

Stelling 1: Kun je op een schaal van 1 tot 10 aangeven hoe je het vindt op school?

Cijfer	Aantal
1	0
2	0
3	0

4	0
5	3
6	8
7	11
8	2
9	0
10	0
<i>Totaal</i>	<i>24</i>

Stelling 2: Kun je op een schaal van 1 tot 10 aangeven hoe je het vindt in de lessen maatschappijleer?

Cijfer	Aantal
1	0
2	0
3	0
4	1
5	3
6	7
7	9
8	4
9	0
10	0
<i>Totaal</i>	<i>24</i>

Voor de onderstaande vragen geldt de volgende schaal:

1 =nooit 2 = meestal niet 3 = soms 4 = meestal wel 5 = altijd

Stelling 3: Ik heb het gevoel dat ik veel leer in de les maatschappijleer

1	0
---	---

2	0
3	13
4	11
5	0
<i>Totaal</i>	<i>24</i>

Stelling 4: Ik vind de maatschappijleer lessen leuk

1	0
2	8
3	12
4	4
5	0
<i>Totaal</i>	<i>24</i>

Stelling 5: Ik vind de lesstof interessant

1	0
2	4
3	12
4	7
5	1
<i>Totaal</i>	<i>24</i>

Stelling 6: In de lessen maatschappijleer is voornamelijk de docent aan het woord

1	0
2	0
3	2
4	17
5	5
<i>Totaal</i>	<i>24</i>

Stelling 7: In de lessen maatschappijleer ben ik voornamelijk zelf aan het werk

1	1
2	17
3	5
4	1
5	0
<i>Totaal</i>	<i>24</i>

Voor de onderstaande vragen geldt de volgende schaal:

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet eens/niet oneens 4 = eens 5 = helemaal eens

*Stelling 8: Ik zou gemotiveerder zijn als ik zelf aan de slag ging voor maatschappijleer
(in plaats van dat de docent aan het woord is)*

1	2
2	8
3	12
4	2
5	0
<i>Totaal</i>	<i>24</i>

*Stelling 9: Ik zou meer leren als ik zelf meer aan het werk zou zijn in de lessen
maatschappijleer*

1	1
2	13
3	6
4	4
5	0

Totaal 24

*Stelling 10: De toets resultaten zouden hoger zijn als ik zelf meer aan het werk zou zijn
in de lessen maatschappijleer*

1	1
2	8
3	11
4	4
5	0
<i>Totaal</i>	<i>24</i>

Heb je nog opmerkingen/verbeterpunten waar de docent rekening mee kan houden

- Ik vind het een goede docent;
- Meer opdrachten maken zodat duidelijk is wat verwacht wordt op de toets;
- Ik vind het fijn dat de stagiaire met een kleur aangeeft op de sheets wat we moeten overnemen;
- De PowerPoint is fijn
- Een les per paragraaf is genoeg;
- De PowerPoint presentaties doorsturen (drie keer vernoemd)
- Maak gebruik van Kahoot
- Bouw meer tijd in voor het overnemen van de sheets

Totaal 10

Racisme

Wat is volgens jou racisme?

Mensen beoordelen op hun afkomst

(Een groep) mensen bevooroordeelen en anders (negatief) omgaan met deze mensen door .a.
andere huidskleur, geboorteland, cultuur, geloof etc.

Op basis van ras andere mensen pijn doen

Discrimineren op basis van afkomst

Als je mensen beoordeelt op ras

Discriminatie op basis van ras of etniciteit

Dat je iemand anders behandelt omdat hij/zij een andere afkomst heeft	
Iemand meer of minder waard vinden aan de hand van uiterlijk, afkomst	
Als bepaalde groepen/mensen worden beledigd of als minder worden gezien	
Het buitensluiten of vernederen van de cultuur en gebruiken van een bepaalde groep mensen	
Mensen discrimineren op basis van huidskleur	
Mensen die worden beoordeeld op hun afkomst zonder goede reden (of haarkleur)	
Je specifiek richten op een ras	
Dat mensen anders worden behandeld door hun afkomst	
Een bepaalde groep/ras uitsluiten of beledigen	
Als je andere mensen slechter behandelt puur om reden van ras en huidskleur	
Het kleineren, uitschelden van personen op basis van etniciteit	
Iemand minder behandelen op een oneerlijke basis (huidskleur, geloof, ras)	
Als iemand op de een of andere manier benadeeld of beledigd wordt	
Op basis van ras mensen pijn doen	
Paul van Overveld	
Mensen van bepaalde afkomst/huidskleur/geloof achterstellen	
Als iemand op basis van huidskleur of afkomst/ras als minderwaardig wordt behandeld	
Iemand wordt beledigd omdat die persoon niet in het ideaalbeeld past van de persoon	
<i>Totaal</i>	<i>24</i>

Ben je wel eens slachtoffer geweest van racisme?

Ja	2
Nee	22
<i>Totaal</i>	<i>24</i>

Hoe vaak heb je last (gehad) van racisme op institutioneel niveau?

Nooit	21
Soms	3
Regelmatig	0
Altijd	0

Totaal 24

Heb je ooit het gevoel gehad dat je niet aangenomen werd bij een bedrijf vanwege je etniciteit of geloof?

Ja 0

Nee 24

Totaal 24

Heb je je ooit uit durven te spreken tegen racisme?

Ja, natuurlijk 7

Ja, maar ik vind het moeilijk 4

Nee, dat durf ik niet 1

Nee, dat vind ik niet nodig 1

Ik ben nooit getuige geweest van racisme 9

Totaal 23

Missing 1

Geert Wilders heeft gelijk, er moeten minder Marokkanen in Nederland kunnen wonen

Eens 0

Oneens 24

Totaal 24

Zwarte piet is een racistisch element van het sinterklaas feest

Eens 3

Oneens 18

Totaal 21

Missing 3

Omgekeerd racisme, dus naar blanke toe, bestaat ook

Eens 23

Oneens 0

Totaal 23

Missing 1

Dat allochtonen minder snel aan werk kunnen komen is hun eigen schuld

Eens 2

Oneens 19

Totaal 22

Missing 2

Racisme komt niet veel voor in Nederland

Eens 5

Oneens 17

Totaal 22

Missing 2

De pluriforme samenleving van Nederland is een verrijking

Eens 23

Oneens 1

Totaal 24

Door racisme aan te kaarten, wakker je racisme alleen maar aan

Eens 4

Oneens 20

Totaal 24

Ik maak me wel eens schuldig aan racisme

Eens 3

Oneens 21

Totaal 24

Ik heb allochtonen vrienden

Eens 17

Oneens 1

Totaal 18

Missing 6

Bijlage E Uitwerking resultaten eindmeting

Eindmeting

Geslacht

Man	12
Vrouw	8
Zeg ik liever niet	1
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Leeftijd

16jr	8
17jr	11
18jr	2
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Nationaliteit

	Nederlandse	Egypte	België
Nationaliteit moeder	21	0	0
Nationaliteit vader	20	1	1
Nationaliteit leerling	20	0	0
<i>Totaal</i>			<i>21</i>

Stelling 1: Kun je op een schaal van 1 tot 10 aangeven hoe je het vindt op school?

Cijfer	Aantal
1	0
2	1
3	0
4	0
5	1

6	5
7	12
8	2
9	0
10	0
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Stelling 2: Kun je op een schaal van 1 tot 10 aangeven hoe je het vindt in de lessen maatschappijleer?

Cijfer	Aantal
1	0
2	0
3	1
4	3
5	3
6	7
7	4
8	3
9	0
10	0
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Voor de onderstaande vragen geldt de volgende schaal:

1 =nooit 2 = meestal niet 3 = soms 4 = meestal wel 5 = altijd

Stelling 3: Ik heb het gevoel dat ik veel leer in de les maatschappijleer

1	0
2	3
3	10

4	8
5	0
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Stelling 4: Ik vind de maatschappijleer lessen leuk

1	0
2	7
3	10
4	4
5	0
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Stelling 5: Ik vind de lesstof interessant

1	0
2	5
3	9
4	7
5	0
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Stelling 6: In de lessen maatschappijleer is voornamelijk de docent aan het woord

1	0
2	2
3	2
4	18
5	1 [Opmerking leerling: 'Bij dhr. Van den Heuvel dan]
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Stelling 7: In de lessen maatschappijleer ben ik voornamelijk zelf aan het werk

1	1
2	14
3	6
4	0
5	0
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Voor de onderstaande vragen geldt de volgende schaal:

1 =helemaal oneens 2 = oneens 3 = niet eens/niet oneens 4 = eens 5 = helemaal eens

Stelling 8: Ik ben gemotiveerder nu ik de afgelopen lessen meer zelf aan de slag ga voor maatschappijleer (in plaats van dat de docent aan het woord is)

1	1
2	6
3	8
4	6
5	0
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Stelling 9: Ik leer meer nu ik de afgelopen lessen zelf meer aan het werk ben in de lessen maatschappijleer

1	0
2	4
3	11
4	6
5	0
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Stelling 10: Ik denk dat het schoolexamen resultaat hoger is doordat ik de afgelopen lessen zelf meer aan het werk ben gezet in de lessen maatschappijleer

1	2
2	8
3	3
4	5
5	0
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Stelling 11: Ik vond het studeren voor het schoolexamen makkelijker (het vergde minder tijd) doordat ik de afgelopen lessen zelf meer aan het werk ben gezet in de lessen maatschappijleer

1	1
2	7
3	9
4	4
5	0
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Heb je nog opmerkingen/verbeterpunten waar de docent rekening mee kan houden

- De PowerPoint presentaties doorsturen (twee keer vernoemd)
- SO bespreken zodat je weet wat je fout hebt gedaan en dit kan gebruiken voor het schoolexamen (twee keer vernoemd)
- Ik vind niet dat we zelf meer aan het werk zijn gezet de laatste tijd

Totaal *5*

Racisme

1. Wat is volgens jou racisme?

Mensen beoordelen op basis van achtergrond, geloof, et cetera

Dat je een iemand slechter behandelt op basis van huidskleur, geslacht of geloof

Achterstellen van mensen op basis van niet gegronde redenen

Het buitensluiten van een groep mensen op basis van ras, geloof of uiterlijk

Mensen anders behandelen op grond van ras

Paul van Overveld

Het hebben ban negatieve vooroordelen tegen mensen op grond van etniciteit

Het uitsluiten van bepaalde groepen (systematisch of informeel) op basis van ras of etniciteit

Iemand anders/verkeerd behandelen op grond van ras

Het benadelen van een medemens op basis van achtergrond en cultuur

Een bepaalde groep mensen negatief behandelen wegens achtergrond/verleden

Als je anders wordt behandeld omwille van je ras, geslacht, geloof et cetera.

Het slechter of veel beter behandelen van mensen op basis van alleen huidskleur en ras

Opmerkingen maken over iemand op basis van criteria die er niet toe doen

Mensen anders behandelen op grond van achtergrond

Als mensen slechter worden behandeld door aspecten zoals ras, geloof etc.

Mensen achterstellen of uitschelden vanwege hoe ze eruit zien of hoe ze zijn

Achterstellen van mensen op basis van huidskleur, afkomst, geloof etc.

Het achterstellen van mensen op basis van huidskleur, soort, geloof etc.

Het (negatief) anders behandelen van en het je anders gedragen om iemand die van een andere afkomst is, een andere huidskleur heeft of andere (uiterlijke) kenmerken

Het oneerlijk benadelen van mensen op basis van etniciteit, religie, seksualiteit etc.

Totaal

21

2. Ben je wel eens slachtoffer geweest van racisme?

Ja 1

Nee 20

Totaal 21

3. Hoe vaak heb je last (gehad) van racisme op institutioneel niveau?

Nooit 19

Soms	2
Regelmatig	0
Altijd	0
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

4. Heb je ooit het gevoel gehad dat je niet aangenomen werd bij een bedrijf vanwege je etniciteit of geloof?

Ja	0
Nee	21
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

5. Heb je je ooit uit durven te spreken tegen racisme?

Ja, natuurlijk	4
Ja, maar ik vind het moeilijk	6
Nee, dat durf ik niet	1
Nee, dat vind ik niet nodig	1
Ik ben nooit getuige geweest van racisme	9
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Stelling 6: Geert Wilders heeft gelijk, er moeten minder Marokkanen in Nederland kunnen wonen

Eens	0
Oneens	21
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Stelling 7: Zwarte piet is een racistisch element van het sinterklaas feest

Eens	4
Oneens	16
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Stelling 8: Omgekeerd racisme, dus naar blanke toe, bestaat ook

Eens	21
Oneens	0
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Stelling 9: Dat allochtonen minder snel aan werk kunnen komen is hun eigen schuld

Eens	1
Oneens	20
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Stelling 10: Racisme komt niet veel voor in Nederland

Eens	5
Oneens	16
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Stelling 11: De pluriforme samenleving van Nederland is een verrijking

Eens	19
Oneens	1
<i>Totaal</i>	<i>20</i>
<i>Missing</i>	<i>1</i>

Stelling 12: Door racisme aan te kaarten, wakker je racisme alleen maar aan

Eens	9
Oneens	12
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Stelling 13: Ik maak me wel eens schuldig aan racisme

Eens	4
Oneens	17
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Stelling 14: Ik heb allochtonen vrienden

Eens	19
Oneens	1
<i>Totaal</i>	<i>20</i>
<i>Missing</i>	<i>1</i>

Bijlage F Uitwerking resultaten procesevaluaties

Vragenlijst 1

Identiteit Mindmap

Ik vond de opdracht nuttig.

Stelling 1	Aantal
1	1
2	2
3	5
4	7
5	0
<i>Totaal</i>	<i>15</i>

Ik vond de opdracht leuk.

Stelling 2	Aantal
1	1
2	2
3	6
4	6
5	0
<i>Totaal</i>	<i>15</i>

Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter.

Stelling 3	Aantal
1	1
2	5
3	2
4	7
5	0
<i>Totaal</i>	<i>15</i>

Levensstijl en milieu

Ik vond de opdracht nuttig.

Stelling 1	Aantal
1	5
2	6
3	3
4	0
5	0
<i>Totaal</i>	<i>14</i>

Ik vond de opdracht leuk.

Stelling 2	Aantal
1	3
2	4
3	1
4	6
5	0
<i>Totaal</i>	<i>14</i>

Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter.

Stelling 3	Aantal
1	3
2	5
3	4
4	2
5	0
<i>Totaal</i>	<i>14</i>

Vragenlijst 2

Kahoot

Ik vond de opdracht nuttig.

Stelling 1	Aantal
1	0
2	1
3	0
4	7
5	5
<i>Totaal</i>	<i>13</i>

Ik vond de opdracht leuk.

Stelling 2	Aantal
1	0
2	0
3	1
4	7
5	5
<i>Totaal</i>	<i>13</i>

Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter.

Stelling 3	Aantal
1	1
2	1
3	4
4	5
5	2
<i>Totaal</i>	<i>13</i>

Nature/Nurture

Ik vond de opdracht nuttig.

Stelling 1	Aantal
1	1
2	1
3	2
4	6
5	3
<i>Totaal</i>	<i>13</i>

Ik vond de opdracht leuk.

Stelling 2	Aantal
1	0
2	4
3	1
4	7
5	1
<i>Totaal</i>	<i>13</i>

Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter.

Stelling 3	Aantal
1	1
2	0
3	6
4	3
5	3
<i>Totaal</i>	<i>13</i>

Enculturatie en acculturatie

Ik vond de opdracht nuttig.

Stelling 1	Aantal
1	1

2	3
3	5
4	5
5	0
<i>Totaal</i>	<i>13</i>

Ik vond de opdracht leuk.

Stelling 2	Aantal
1	2
2	10
3	1
4	0
5	0
<i>Totaal</i>	<i>13</i>

Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter.

Stelling 3	Aantal
1	0
2	0
3	0
4	11
5	2
<i>Totaal</i>	<i>13</i>

Opdracht Pluriforme Samenleving

Ik vond de opdracht nuttig.

Stelling 1	Aantal
1	1
2	5
3	4

4	4
5	2
<i>Totaal</i>	<i>16</i>

Ik vond de opdracht leuk.

Stelling 2	Aantal
1	4
2	2
3	5
4	4
5	1
<i>Totaal</i>	<i>16</i>

Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter.

Stelling 3	Aantal
1	2
2	4
3	1
4	6
5	3
<i>Totaal</i>	<i>16</i>

Vragenlijst 3

Kahoot

Ik vond de opdracht nuttig.

Stelling 1	Aantal
1	0
2	4
3	4
4	6

5	3
<i>Totaal</i>	<i>17</i>

Ik vond de opdracht leuk.

Stelling 2	Aantal
1	0
2	1
3	5
4	6
5	5
<i>Totaal</i>	<i>17</i>

Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter.

Stelling 3	Aantal
1	0
2	2
3	6
4	6
5	3
<i>Totaal</i>	<i>17</i>

Documentaire zwart als roet

Ik vond de opdracht nuttig.

Stelling 1	Aantal
1	0
2	1
3	3
4	10
5	2
<i>Totaal</i>	<i>16</i>

Ik vond de opdracht leuk.

Stelling 2	Aantal
1	0
2	3
3	6
4	8
5	0
<i>Totaal</i>	<i>16</i>

Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter.

Stelling 3	Aantal
1	0
2	1
3	3
4	11
5	1
<i>Totaal</i>	<i>16</i>

Vragenlijst 4

Stellingen botsende grondrechten

Ik vond de opdracht nuttig.

Stelling 1	Aantal
1	0
2	1
3	3
4	8
5	6
<i>Totaal</i>	<i>18</i>

Ik vond de opdracht leuk.

Stelling 2	Aantal
1	0
2	1
3	7
4	6
5	4
<i>Totaal</i>	<i>18</i>

Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter.

Stelling 3	Aantal
1	0
2	1
3	5
4	6
5	5
<i>Totaal</i>	<i>18</i>

Vragenlijst 5

Kahoot

Ik vond de opdracht nuttig.

Stelling 1	Aantal
1	1
2	2
3	2
4	8
5	7
<i>Totaal</i>	<i>20</i>

Ik vond de opdracht leuk.

Stelling 2	Aantal
------------	--------

1	1
2	1
3	0
4	9
5	9
<i>Totaal</i>	<i>20</i>

Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter.

Stelling 3	Aantal
1	1
2	3
3	1
4	9
5	6
<i>Totaal</i>	<i>20</i>

Opdracht push/pullfactoren migratiegroepen

Ik vond de opdracht nuttig.

Stelling 1	Aantal
1	1
2	5
3	8
4	6
5	1
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Ik vond de opdracht leuk.

Stelling 2	Aantal
1	2
2	5

3	10
4	4
5	0
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter.

Stelling 3	Aantal
1	1
2	3
3	5
4	11
5	1
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Vragenlijst 6

Kahoot

Ik vond de opdracht nuttig.

Stelling 1	Aantal
1	0
2	0
3	1
4	11
5	6
<i>Totaal</i>	<i>18</i>

Ik vond de opdracht leuk.

Stelling 2	Aantal
1	0
2	1
3	0

4	8
5	9
<i>Totaal</i>	<i>18</i>

Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter.

Stelling 3	Aantal
1	1
2	1
3	1
4	11
5	4
<i>Totaal</i>	<i>18</i>

Opdracht stappenplan asielprocedure

Ik vond de opdracht nuttig.

Stelling 1	Aantal
1	1
2	1
3	2
4	12
5	2
<i>Totaal</i>	<i>18</i>

Ik vond de opdracht leuk.

Stelling 2	Aantal
1	1
2	6
3	8
4	3
5	0

Totaal 18

Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter.

Stelling 3	Aantal
1	0
2	0
3	0
4	12
5	6
<i>Totaal</i>	<i>18</i>

Opdracht vergelijkingstabel conservatieve en progressieve visie op integratiebeleid

Ik vond de opdracht nuttig.

Stelling 1	Aantal
1	0
2	1
3	2
4	10
5	5
<i>Totaal</i>	<i>18</i>

Ik vond de opdracht leuk.

Stelling 2	Aantal
1	0
2	7
3	6
4	5
5	0
<i>Totaal</i>	<i>18</i>

Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter.

Stelling 3	Aantal
1	0
2	2
3	1
4	11
5	5
<i>Totaal</i>	<i>18</i>

Vragenlijst 7

Kahoot

Ik vond de opdracht nuttig.

Stelling 1	Aantal
1	0
2	3
3	1
4	11
5	4
<i>Totaal</i>	<i>19</i>

Ik vond de opdracht leuk.

Stelling 2	Aantal
1	0
2	1
3	1
4	10
5	7
<i>Totaal</i>	<i>19</i>

Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter.

Stelling 3	Aantal
1	0
2	2
3	3
4	11
5	3
<i>Totaal</i>	<i>19</i>

Opdracht 'lessen van andere landen'

Ik vond de opdracht nuttig.

Stelling 1	Aantal
1	0
2	4
3	2
4	13
5	2
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Ik vond de opdracht leuk.

Stelling 2	Aantal
1	0
2	9
3	6
4	6
5	0
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter.

Stelling 3	Aantal
1	0

2	2
3	2
4	13
5	4
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Vragenlijst 8

Kahoot

Ik vond de opdracht nuttig.

Stelling 1	Aantal
1	0
2	1
3	1
4	16
5	5
<i>Totaal</i>	<i>23</i>

Ik vond de opdracht leuk.

Stelling 2	Aantal
1	0
2	1
3	1
4	10
5	11
<i>Totaal</i>	<i>23</i>

Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter

Stelling 3	Aantal
1	0
2	2

3	2
4	16
5	3
<i>Totaal</i>	<i>23</i>

Woordzoeker

Ik vond de opdracht nuttig.

Stelling 1	Aantal
1	2
2	8
3	4
4	7
5	3
<i>Totaal</i>	<i>24</i>

Ik vond de opdracht leuk.

Stelling 2	Aantal
1	0
2	0
3	2
4	11
5	11
<i>Totaal</i>	<i>24</i>

Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter

Stelling 3	Aantal
1	2
2	5
3	1
4	10

5	6
<i>Totaal</i>	<i>24</i>

Kahoot maken

Ik vond de opdracht nuttig

Stelling 1	Aantal
1	1
2	1
3	7
4	8
5	5
<i>Totaal</i>	<i>23</i>

Ik vond de opdracht leuk

Stelling 2	Aantal
1	1
2	2
3	6
4	10
5	3
<i>Totaal</i>	<i>23</i>

Door de opdracht begrijp ik de lesstof nu beter

Stelling 3	Aantal
1	0
2	1
3	2
4	13
5	5
<i>Totaal</i>	<i>23</i>

Vragenlijst 9

Gastles 'White privilege'

Ik vond de gastles (en het 'spelen' van over de streep) nuttig

Stelling 1	Aantal
1	1
2	0
3	4
4	12
5	4
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Ik vond de gastles (en het 'spelen' van over de streep) leuk

Stelling 2	Aantal
1	1
2	1
3	2
4	13
5	4
<i>Totaal</i>	<i>21</i>

Door de gastles over White privilege begrijp ik nu beter wat 'white privilege' inhoud

Stelling 3	Aantal
1	1
2	1
3	2
4	11
5	6
<i>Totaal</i>	<i>21</i>